

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

**VOLUME 3
1979**

**IN MEMORIAM
ALİ NİHAD TARLAN
HÂTIRA SAYISI**

*Edited by
Yayınlayanlar*

ŞİNASİ TEKİN • GÖNÜL ALPAY TEKİN

*This volume of the Journal has been subsidized
by the Center for Middle Eastern Studies
of Harvard University
CAMBRIDGE*

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DİVÂN ÖNSÖZ (DİBÂCE)'LERİ;
LAMI'İ DİVÂNI ÖNSÖZÜ ve (buna göre) DİVÂN ŞİİRİ SANAT GÖRÜŞÜ

Harun Tolasa
(Ege Üniversitesi, İzmir)

Klasik Edebiyatımızın el değmemiş veya gerektiği gibi araştırılmamış konularından birisi de, bu edebiyatın dayandığı düşünceleri, anlayışları, ilke ve kuralları ortaya koyan, yani onun kuramsal yapısını içeren kitaplar, risâle'ler veya önsöz (dibâce) vb. yazılar olmaktadır. O döneme ait bazı şairlerimizin Divan'larının başlarında görülen önsöz veya, o günün özel deyimiyle, dibâce'ler de, bu tür eser ya da yazılardan olup bildiğimiz kadarınca, şimdide değin müstakil bir araştırmaya konu olmamıştır.

Oysaki, bir edebiyatı araştırıp inceler, onu anlamaya, açıklama ve değerlendirmeye uğraşırken öncelikle yapılması gereken işlerden birisinin de, bizzat o edebiyatın yaratıcılarının bu konudaki düşünce, görüş ve inanışlarının araştırılıp ortaya konulması olacaktır, bilinen bir husustur. Bizim bu konuya ilgi duyup eğilmemizden sonra, gördük ki, divanında önsöz bulunduğunu öteden beri bildiğimiz üç beş şairin dışında, daha bir çoğu bu yolu denemiş, gerek içinde bulunduğu edebi gelenek ve sanat anlayışı, gerekse bu çerçevede içerisinde kendisinin yapmış olduğu veya yapmayı amaçladığı edebi ve estetik faaliyet üzerinde düşünce, görüş ve inanışlarını ortaya koymuş; en azından, yapmış olduğu faaliyetin zamanını, yerini, nedenini veya nasılımı belirtmek istemiştir.

Üstünkörü bir gözden geçirme bile, bu faaliyetin münferit davranışlardan ibaret olmadığını, bir gelenek oluşturduğunu ya da zaten var olanı sürdürdüğünü açıkça anlamaya yeter. Ancak, biz burada bu faaliyetin kaynağını veya oluşumunu değil, yapısını ve içeriğini ortaya koymaya çalışacağız. Bununla birlikte, bizim tesbit edebildiğimiz küçük büyük kırk'ı aşkın önsöz'ün¹ bir anda yapı ve içerik olarak ele alınmasının böyle bir makale hacmi içerisinde yararlı olamayacağına inandığımız için, konuyu daha da sınırlandırmış bulunuyoruz. Burada, sadece Lami'î Divanı önsözünü ele alacak, diğerlerini zamanın ve şartların elverdiği ölçüde ayrı araştırmalara tabi tutacağız.² Önsöz'lerin metin olarak toptan yayınlanması da bu konudaki düşüncelerimizden birisidir.

Kırk'ın üzerinde şair arasından Lami'î (1472-1532)'yi seçişimizin nedeni, onun bir şair olduğu kadar edebiyatın diğer alanlarındaki bilgisi ve faaliyetiyle de çağında seçkinlik ve saygınlık kazanmış olmasıdır. Kaldı ki, kırk yaprağı bulan dibace'si, hacimce diğerlerinden çok büyük bir farklılık göstermekte, içeriği de bu hacime uygun bir genişlik ve zenginlik taşımakta, böylece tek başına bile bir makalenin sınırlarını zorlayabilecek bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Lami'î Divanı basılmamıştır. Üzerinde çalıştığımız nüsha, onun, İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Ef. Manzum Eserler no. 380)'ndeki elyazması nüshasıdır. Bu nüsha, özelliği olan bir nüshadır: Lami'î Efendi henüz hayatta iken, zamanın sadrazamı İbrahim Paşa (ölm. 1536)'ya sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Asıl Divan metninin Hic. 936 (1529)'da bitmiş olduğunu, buna karşılık, eldeki nüshanın Hic. 937 (1530/1531)'de tamamlandığını, şairimiz, dibace'de açıkça ifade eder.³ Hatta, aynı dibace'nin bir başka yerindeki ifadeden, bu nüshanın ilk düzenli (müretteb) nüsha olduğunu çıkarmak da mümkündür.⁴ Bu böyle olmasa bile, onun, ilk esas metne dayalı, bizzat şairi tarafından görülen ve yine bizzat şairi tarafından devrin sadrazamına sunulan, özenle düzenlenmiş, hazırlanmış güzel bir nüsha olduğunda şüphe yoktur. Konunun bu yönüyle ilgili olarak burada belirtmek istediğimiz son bir durum vardır ki, o da, sözkonusu dibace'nin, Divan'ın diğer nüshalarının pek çoğunda bulunmadığıdır. Bununlar birlikte, Divan dibaceleri üzerine yaptığımız genel tesbit ve araştırmalara dayanarak, böyle bir durumun doğal karşılanabileceği görüşünü de taşımaktayız. Çünkü, tesbit edebildiğimiz diğer dibacelerin pek çoğunun da, ait olduğu divan'ın her nüshasında yer almadığına tanık olmuş bulunuyoruz.⁵

Bu dibace üzerine burada yapmak istediğimiz, bir yandan onu yapı ve içerik olarak tanıtmak, diğer yandan da, bu içerikte ifadesini bulan çeşitli ilkeleri, düşünce ve görüşleri tesbit edip yorumlamaya veya çözümlenmeye çalışmaktır. Bunu yaparken, sistematik bir tesbit ve tasnif yoluna gerek görmeyip dibacenin kendi yapısındaki doğal gelişime uyduk.

Dibâce'ye, "Nişân-ı zer-nişân-ı beyân; tuğrâ-yı 'unvân-ı Dîvân; a'nî Dîbâce-i bürhân-ı tibyân der fezâyil-i şî'r ü şâ'irân" şeklindeki bir başlıktan sonra, klasik usul ve gelenek uyarınca, Tanrıya "hamd ü şenâ," Peygambere "şalât ü selâm" ile girilir. Şairimiz, bu kısımlarda, bir esere böylece başlanması gerektiğinin hem savunusunu yapar, hem de bunu yerine getirir. Çünkü, eğer "feşâhat bâzârnuñ şarrâf-ı cevâhir-fürûşları" veya "belâgat gülzârnuñ bâğbân-ı nezâret-bahşları," söz çiçekleriyle, beyan incileriyle hayal ipliklerini süslerken, yaratıcılığın çehresini gülbahçesine döndürür, mana ve nükte kadınlarının güzelliklerini, kelime güzellerini, taptaze, pamparлак hale getirirlerken, bu işin en başında, Tanrı'nın övgüsünü yapmaz, ona gereken minnet ve şükranı ifade etmez, Hz. Muhammed'e dü'ada bulunmaz, selam göndermez ve şeriatini övüp yükseltmezlerse, "sercümle güftâr ve girdârları nâkiş ve ebter. . . serâser küşîş ü cüşîşleri hârâb ü yebâb" olur.⁶

Lâmi'î efendi, inandığı, savunduğu ve yapılmasını gerekli gördüğü bu görevi, on'ar beyitlik mesnevi parçaları ve bunlara ek olarak, bir-iki satırlık arapça ifadeler ile böylece yerine getirdikten sonra esas konuya girer.

Şairimiz öncelikle, söz (sûhan) ve anlatım (beyân)'ın önemi, fonksiyonu ve gerekliliği üzerinde durur. Ona göre bu husus, ilim ve kültürün önde gelen yetkili, yetenekli kişi ve çevrelerince, "berâhin-i 'aklî birle müberhen, delâyil-i naklî'yle müteyaqqın," yani, akıl ve bilgiye dayalı her yol ve yöntemle kanıtlanmış, kesinlik kazanmış bir durumdadır.⁷

Nedir bu önem, fonksiyon ve gereklilik? Şairimiz bunları, kendine özgü ifadesi içerisinde, bir yandan söz ve anlatımın günlük yaşamımızdaki vazgeçilmez yerini, bir yandan kültürel gelişimimizdeki önemini, diğer yandan da, duygu ve heyecan dünyamızdaki etkisini göz önünde tutarak şöylece belirler: ". . . Bâzâr-ı kıl ü kâl'de, bey'i men yezîd-i fazl u kemâl ve 'ağd ü nağd-i cevâb ü sü'âl ansız müyesser degüldür. Zebân, ki tercüme-i dil ü cân ve tûñî-i şekeristân-ı beyân'dur, bî-şavt ü harf terennüm-i şîrîn ve tekellüm-i şekerî'n eylemez. İnşâf! zebân-ı vaşşâf⁸ bir bülbül-i hezâr-dâstân'dur ki, cihân gülistânını ve beyân büstânını dilkeş nevâlarla ve ney-veş şîrîn edâlarla zemzemelerden pür-şafâ eyler; belki bir Kuşnûs-ı hoş-elhândur ki, günbed-i âsümânı ve sarây-ı cihânı, âteş-engîz, büleñ ser-âğâzlarla ve hevâ-âmîz, dilpesend süz ü sazlarla demdemelerden pür-şadâ eyler. . . 3/a."

Söz ve anlatımın önemi, gerekliliği, sadece, akıl ve gözleme dayanan bu durum ve şartlar içerisinde sözkonusu değildir. Onun, "naklî," yani daha öncekilerden bize bilgi ve "naşş" olarak aktarılan gelen durum ve gerçekler içerisinde de yeri vardır: Evren'in Tanrı tarafından yaratılışının ilk eylemi olan "Kün," yani "Ol," emri bir "söz"dür; böylece, ilk yaratılan, "söz" olmaktadır:

Cihân bünyâdî çünkim emr-i "Kün"dür
Pes evvel dem zuhûr iden sũhan'dür (3/a)

Ayrıca, Tanrı kelamı olan "Kur'an-ı mübîn" ve Hz. Muhammed'in sözleri olan "Hadîş-i Resûl" de söz üzerine kurulmuştur.

Gün gibidür cihânda fazl-ı sũhan
Ya'nî "Kün"den toğupdurur kevineyn
Bir güherdür sũhan girân-mâye
.....
Olmasaydı sũhan ne söyler idüñ
.....
Olsa idi sũhan'dan özge güher
Ehl-i bâzâr-ı meclis-ârâ'ya
İster iseñ bu müdde'âye delîl

K'oldı kevnüñ medârı lafzat-ı "Kün"
Âsümân ü zemîn ü mâ-fi'l-beyn
Nüh felek rütbetine bir pâyê
.....
'Arz-ı hâli ne yüzden eyler idüñ
.....
Anı ser-tâc iderdi ehl-i hüner
Sözden a'lâ olurmı sermâye
Saña besdür Kelâm-ı Rabb-i Celîl (3/a-b)

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DÎVÂN ÖNSÖZ(DÎBÂCE)·LERİ

Lami'î efendi, sözün önemine, fonksiyonuna ve gerekliliğine, manzum ve mecazlı ifadelerden de yararlanarak böylece değindikten sonra, aynı ifadelerle, onun genel yapısını ve mahiyetini açıklamaya girişir: "El-ḥaḳ, tılısm-ı sūḥan daḥi iki kısım üzre" olup bunlardan biri, "neşr-i neşre gibi şol dürer-i menşür-ı âbdârdur ki," onunla uğraşan kimseler, "erbâb-ı inşâ-ı feşâḥat-ifşâ'dur." Diğeri ise, "nazm-ı pervîn gibi ol güher-i manzûm-ı tâb-dâr'dur ki," onunla uğraşanlar da, "aşḫâb-ı şî'r-i ğarrâ'dur, ya'nî, şu'arâ-i belâġat-ârâ'dur."⁹ Bu durumu,

Gerçi 'âlemde birdür ismi anuñ
Lîk kısmeyn'e münkaşimdür ol

Ḥarf ü i'râbıdur tılısmı anuñ
Nazm ü neşr ile münfehimdür ol (3/b-4/a)

şeklinde nazm'la da ifade eden şairimizin, her iki ifade yolu arasında bazı farklılıkları belirlemeye giriştiğini görmekteyiz. Aslında bu işi o, yukardaki, "dürer-i menşür" (dağılmış inciler), "güher-i manzûm" (dizilmiş inciler) şeklindeki tavsifleriyle de yapmıştır, ama, onun buradaki işlemi, artık dolaylı tavsiflere değil, doğrudan belirlemelere dayanır.

Nesir'le nazım arasında şairimizin bulduğu ilk farklılık, bunların ilk'inden "'âm u ḥâş"'ın, ikincisinden ise, "eḥass-ı ḥavâş"'ın yararlanabilmesidir.¹⁰

Toplum katlarındaki sosyal ve kültürel seviyeye oturtulan bu genel ayırımdan sonra, Lami'î efendinin her iki ifade yolundan açıkça nazm'ı yeğlediğini ve yapmış olduğu diğer ayırımları bu çerçeve içinde sürdürdüğünü görürüz artık.

Gerçi nesir, güzeldir, hoştur, yararlıdır, ama, üstünlük nazm'dadır:

Neşr'dür gerçi dehre sermâye
Dür-i nazm'ufıdurur velî pâye (4/a)

Ayrıca, nazım, "El-şî'rü eşrefü mâ yü'ellefü"¹¹ sözünde ifade edildiği gibi, yazıya geçen ürünlerin en şerefliisidir. Hz. Mevlana'nın da Mesnevisinde şiir için şöyle dediği görülür:

Ez maḳâmât-ı bülend-i evliyâ
Evveleş şî'rest ü âḫır kîmyâ¹²

Şairimizin şiire yönelik bu yeğleme için açıkça ileri sürmüş olduğu neden veya gerekçe şudur: ". . .Bî-tereddüd buña daḥi vicdân-ı küllî delîl ve inşâf-ı cümlî sebıldür ki, kelâm-ı mevzûn ve kâmilü'l-iştîna'un nüfûs ve tıbbâ-ı zevâtü'l-iḥḫâlâ'da te'şîr ü tenkîri ve tenvîr ü tevķîri sūḥan-ı menşürdan derecâtla ziyâdedür ve kelâm-ı münteşirden her zamânda irtikâdadur. . .4/a."

Lami'î efendi burada görüleceği üzere, nazm'ın nesir'den üstünlüğünü, her iki ifade yolunun okuyucu ve dinleyici üzerinde yarattıkları veya sahip oldukları etki farkına¹³ dayandırır; bunun hemen arkasından da, sözkonusu etkinin, genel olarak bizzat ifadenin yapı ve biçiminde meydana getirilen değişiklik ve düzenlemelerden kaynaklandığını şöylece ifade eder: ". . .Sūḥan her ne deḥlü vücûh-ı zerâfet ve fûnûn-ı leḫâfet birle pîrâste olsa ve kelâm her ne miḳdâr intizâm-ı 'ibârât ve iltiyâm-ı isti'ârât'la ârâste olsa yüz ol ḳadar müeşşir olur. . .4/b."¹⁴

Lami'î efendinin, esas itibariyle şiiri kasederek, sözü farklı kıldığına, onu çekici ve etkili hale getirdiğine inandığı özellikleri böylece belirler belirlemez, bu konuda dini bakımdan doğabilecek bir tereddüdü ele aldığını ve bunu gidermeye çalıştığını görürüz. Sorun şudur: Söz veya ifadenin en güzel, en etkili, en değerli şekli şiir olursa veya söze, bir takım işlemlerle güzellik, etkililik ve değer kazandırılıyor ise, insanlar üzerindeki etkisi, değeri, önemi son derece yüksek ve tartışma götürmeyecek kadar açık olan Tanrı sözü Kur'an'la peygamber sözü olan Hadis'lerin, aslında birer söz olmaları dolayısıyla, şiir ve şairlik karşısındaki durumu nedir; Kur'an ve Hadis'in şiirlik bir yanı veya şiir olma durumu var mıdır?!

Aslında bu durum, Kur'an ve Hz. Muhammed için, bazı çevrelerce başından beri ileri sürüle gelmiş bir düşünce ve iddiadır. Ancak, şairimiz bunu , tamamen kendi konu ve amacı çerçevesinde ele alarak, gerek İslam dininin, gerekse kendinin bu konudaki kesin tavrını öncelikle belirler ve bu yolda zihinlerde uyanabilecek her hangi bir tereddüdü, çağının "aklı ve nakli" kanıtlarıyla silmeye çalışır.

Evet, Tanrı Kelamı gerçi harfler (huruf-ı hikmet-zuruf)¹⁵ 'den oluşur; ama o, insan ürünü değildir ve olamaz da. Onun, "vücuh-ı irtibatına ve rümuz-ı ihtilâta medârik-i kuvâ-yı insiyye ve me'âric-i nüfûs-ı kudsiyye birle irişilmez. .4/b" Çünkü, "Li külli harfin minhâ seb'atü eb'tunin bel seb'ine batnen,"¹⁶ yani, "onun her harfinden yedi iç (anlam), belki de yetmiş iç (anlam) vardır." Ayrıca o, "esrâr-ı kavânin-i külliyyeyi muhtevî ve atvâr-ı efânin-i fer'iyyeyi ve aşıyyeyi muntavi ve mecmû'-i haşâyık-ı 'avâlim anda münderic ve cemî'-i dekâyık-ı me'âlim-i eşbâh anda mündemic"¹⁷ bulunup "Ve lâ raṭbin ve lâ yâbisin illâ fî kitâbin mübin"¹⁸ 'dir.

O halde, "bunun gibi kelâmuñ ervâh u kulüb-ı 'âlemiyân'da ve nüfûs ü tıbbâ'-ı cinn ü melâ'ik ü âdemiyyân'da te'siri için zîver-i manzûmiyyete kat'a ihtiyacı olmasa 'aceb olmaz."¹⁹ Çünkü o, "Ve mâ hüve bi kavli şâ'irin"²⁰ ayetinde ifade edildiği gibi, şair sözü değildir. Ayrıca, Tanrının bu konuda şöyle kesin ve açık ifadeli bir ayeti daha vardır: "Ve mâ yanḥıku 'an'il-hevâ in hüve illâ vaḥyün yuhâ."²¹

Lami'î efendi bundan sonra, Hz. Muhammed'in söz(Hadis)'lerindeki değer ve etkinin kaynakları üzerinde durur. Bu konudaki kesin düşünce ve görüş, Hadis'lerdeki değer ve etkinin şiirsel özelliklere dayanmadığı ve onların şiir olmadığıdır. Bu kesin düşünce ve yargıyı her şeyden önce Tanrı'nın Kitab'ında görürüz. Yukardaki son ayet'den başka, Lami'î efendinin, sırf bu durum için burada andığı bir diğer ayet de şudur: "Ve mâ 'allemnâhü's-şî'ra ve mâ yenbağileh," yani, "Biz Muhammed'e şiir öğretmedik ve ona şiir yakışmaz da."²²

Şairimizin, bu konuda sözüne şöyle devam ettiği görülür: ". . .Her kelâm ki sâhibinün 'anḫâ-yı himmet-i lâ-mekan-pervâzı ve hümâ-yı nehmet-i kevn ü mekân-perdâzı a'lâ-yı maḫâm-ı 'illiyîn ve akşâ-yı menâzil-i kurb-i Rabbül'âlemin ola, hiç ola mı, ol evc-i refî'den bu hażiz-i vazî'a tenezzül göstere; ve ol şöḫbet-i vaḫdet-i Rabbânî'den bu 'işret-i keşret-i ruhânî'ye teḫabbül eyleye. Her ne deñlü şâḫ-ı Sidretü'l-müntehâ, fî nefsihâ, maḫâm-ı a'lâ ise, 'Anḫâ-yı Lâ-mekân olan anı nişîmen ü câ idinmez. Ve her ne kadar kâh-ı Cennetü'l Me'vâ, fî zâtihâ, şâḫn-ı dilküşâ'ysa, Hümâ-yı 'arş-âşiyân anda lâne vü me'vâ yapmaz. . . .Zirâ şî'r, her ne deñlü dilpeḫîr ve nazm her ne ḫadar lâ-naḫîr olsa, 'Aḫsenü's-şî'ri ekzebuhü"²³ muktezâsnca, mezanne-i kizb ü zür'dur. Pes anuñla âlâyiş-i töhmet sîret-i serîret-i nâḫıd-ı nâfid-i başîret'den dürdür. . . 5/a-b."

Dikkat edilirse, yukardaki ifadelerde, Kur'an ve genel olarak İslam dini, şiir ve şair hakkında hiç de olumlu bir tutum içerisinde görünmemektedir.²⁴ Gerçi onu yasak etmiyor, fakat pek de hoş karşılamıyor. Bununla birlikte, bizim şair ve yazarımızın burada bu konuya eğilişi, İslam dininin bu yöndeki düşünce ve görüşlerini ortaya koyarak onu red etmeye ya da küçümsemeye yönelik değildir. Onun asıl yaptığı veya yapmak istediği şey, Tanrı ve Peygamber sözlerinin şiir olmadığını, bizzat Kur'an'a dayanarak kesinlikle belirlemek, bu konudaki tereddüd ve hatta iddiaları, bir müslüman olarak, öncelikle geçersiz kılmak, yok etmektir. Onun bu amaçla, Kur'an ve Hadis için ileri sürmüş olduğu "aklı" deliller, görüleceği üzere biri birinden biraz farklıdır. Bunlardan, Kur'an için olanı, özcesi şöyledir: Kur'an bir Tanrı sözü, şiir ise insanoğlunun ürünüdür. Yarattığı varlığın ürününe özenmesi veya ondan yararlanması, bir Yaratıcı için düşünülemez. Ayrıca, Kur'an'ın anlam ve kapsamı öyle geniş, öyle derin, öyle incedir ki, şiir bunun çok altında kalır. Zaten insanoğlu da, yaratıcısının sözlerini, değil yaratmak, onu gerektiği gibi anlayıp değerlendirmekten bile acizdir; yani, bu iş, onun gücünün dışında ve üstündedir.

Hadis'e gelince, Lami'î efendi, onu şiirden ayırırken, "nakli" kanıtların dışında şu iki düşünceye dayanır: Birincisine göre, gerçi onun her ikisi de insan ifadesidir; ancak, Hadis Tanrı Elçisi ürünü olup amacı, fonksiyonu, içeriği bambaşkadır. İnsanlara etki etmesi, insanlarca önem taşıması için, bu yönüyle, yeterince değer ve ağırlığa sahip olup şiirlik gerek ve niteliklerine, yani, "zîver-i nazmiyyet'e" ihtiyacı yoktur. Bunun yanı sıra, şiirin de yapı bakımından, üstelik bir özrü vardır. Bu özür, onun, "Aḫsenü's-şî'ri

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DÎVÂN ÖNSÖZ(DÎBÂCE)'LERİ

ekzebuhu" muktezâsinca mezanne-i kızb ü zür" olması dolayısıyladır. İşte, Lami'i efendinin Hadis'i şiirden ayırırken dayandığı ikinci temel nokta da, şiirin yapısında olduğuna inanılan bu "yalan" düşüncesidir. Şairimiz, bütün bunları ortaya korken, gerçi yumuşak bir ifade kullanır, şiirin hakkını yememeye gayret gösterir ama, ne var ki, karşılaştırma durumuna girdiği konu karşısında onu önemsemesinin zaten olanağı yoktur. Hatta öyle olur ki, ilerdeki çelişkili durumların bir başlangıcı olmak üzere onun, şiir için, ". . .Pes anunla âlâyiş-i töhmet, sîret-i serîret-i nâkıd-ı nâfid-i başîret'den dürdür. . ." demek durumuna girdiğine de tanık oluruz.

Tabiidir ki bütün bunlar, Lami'î efendinin tamamen kendi orijinal düşünce ve görüşleri olmayıp İslam dininin ve bu dine girmiş toplumların ortak ilke ve inanışlarından gelir. Muhakkak ki, İslamiyetten önceki düşünce ve inanışlara giden ya da dayanan yönleri vardır. Burada bizim yapmak istediğimiz, bu düşünce, inanış ve anlayışların kaynağını araştırmak değil, bir 16.yy. Türk şairinin şiir divan'ı önsözünü incelemek, burada, kendisine özgü ifade ve biçimler içerisinde ortaya konan içeriği gözden geçirmektir.

Lami'î efendi, bir bakıma, yaşadığı toplumun şiire karşı olumsuz tavırlarının nedenlerini de açıklamış olan bu düşünce ve anlayışları, belirtilen biçimde ortaya koyduktan sonra, eğer demek gerekirse, şiirin savunmasına girer. Şiirin değeri, önemi, amaç ve fonksiyonu üzerine çeşitli düşünüş, görüş ve bilgileri içeren bu kısım, Dibace'nin en geniş bölümünü kapsar. Şairimizin bunları ortaya koymaya şöylece giriştiği görülür: ". . .Ve bu hâletler ve işbu maķâletler, yine şî'r ü nazmuñ, fî nefsi'l-emr, mertebesi şerîf ve müntehâ ve menzilesi laţîf ü a'lâ olmağa münâfî degüldür. . .5/a."

Yani, şiir hakkında ve aleyhinde ne söylenirse söylensin, bunlar, aslında onun güzel, değerli, etkin ve saygın olmasına veya böyle bir duruma gelmesine engel değildir. Şairimiz, bu düşünce ve savını kanıtlamak için öncelikle ve büyük ölçüde yine aynı kaynağa, yani din'e baş vurur. Hz. Muhammed'den başlamak ve onu esas almak üzere, Peygamberler tarihinden, İslam dininin diğer büyüklerinden, tarikat ve şariat ulularından, büyük mutasavvıflardan olaylar, sözler, düşünceler, görüşler zikreder. Bunların aralarına Arap ve özellikle İran'ın mutasavvıfşairlerinden konuyla ilgili, hatta bizzat şiir üzerine söylenmiş, beyitler, mısralar da serpiştirir. Bütün bunlar, dayandıkları düşünce, görüş ve inanışlarla birlikte, kısaca ve sırasıyla şöyledir:

Lami'î efendi, Kur'an ve Hadis'i, gerek ifade ve gerekse içeriğiyle, şiirden kesinlikle ayrı tutmak ve aralarında hiç bir bağ ya da ilişki görmemekle birlikte, şiiri dini çerçeveden ve metafizik kaynaktan aynı şekilde ayrı tutmak istemez. Aslında, şiirin savunması dediğimiz bu bölüm, baştan sona bu ilişki ve bağlantı çerçevesinde yürür. Şairimiz, bir az önceki sözlerinden hemen sonra, bu konudaki düşünce ve görüşlerine şöyle devam eder: ". . .İm'ân-ı nazar olunsa, bi-hasebi'z-zâhir, şî'rüñ imtizâcı şer'-i mübîn'dendür; ve bi-hasebi'l-bâ'tın, iştikâkı 'arş-ı metîn'dendür. Nitekim, ol hâzin-i hazâyin-i İlähi ve fâtih-i defâyin-i nâ-mütenâhî buyurmuşdur: "Lillâhi künuzün tahte'l-'arşi mefâtihuha elsinetü's-su'arâ."²⁵ Şî'rüñ fazîletinde söz yokdur; ve kıadr ü menzileti hâķķında aħbâr ve âşâr çoķdur. . . .Bu ecildendür ki, şu'arâ-i kirâmuñ cevâmı'ul-kilem-i müteberrikleri enfâs-ı Rûh-ı Kıuds'le müeyyedür. Ve her zemânda bu tayıfe-i şerîfe 'İseviyyü'l-meşhed'dür. Hâssân b. Şâbit hâķķında Hż. Resül'den (A. S.) menķül ve şâbitdür ki, buyurdılar: "Eyyedeke Allâhü bi-Rûhi'l-Kıuds"⁶. . . .5/b."

Lami'î efendinin burada sözünü ettiği şair Hâssân b. Şâbit, bir sahabe 'dir; ve Hz. Muhammed'in şairi durumundadır. Hz. Muhammed'in bu son ifadedeki övgüsü, onun şairliği ve şiirleri dolayısıyladır. Ayrıca, Lami'î Efendiye göre, bu şair, bazan kendi düşüncesiyle, bazan da, ". . .Resül'ün (A. S.) işâret-i beşâret-nümâsı birle. . .5/b'" Kureyş kabilesinin o devirde henüz İslamiyete inanmamış kişilerini (mesela, Ebu Süfyan'ı) hicv etmekte veya onlar tarafından yapılan hicivlere aynen karşılık vermekte idi.

Lami'î efendi 'yi bu bölümde, bir yandan, şiirin dini bir kaynak ve çerçeve içerisinde olduğunu kanıtlamaya çalışır ve bunun için "aħbâr ve âşâr" ortaya korken, diğer yandan da, bu kaynak ve çerçeve içerisindeki ilke ve inanışlarla, şiirin çatışır görünen veya gerçekten çatışan, çelişen yönlerini, durumlarını açıklama ya da yorumlamaya çalışırken görürüz. Nitekim, şair Hâssân b. Şâbit'in, yukarda belirttiğimiz şekilde, "Kureyş müşrikleriyle" hicivleştğini ifade ettikten sonra, Lami'î Efendi şöyle bir soruyu hemen

sorup ardından da cevap vermeye girişir: ". . .Eger sü'âl olunursa ki, hicv eylemek ve mezemmet söylemek, fî haddi zâtihi, kabîh ve mezmûm ve cümle-i aşhâb ve erbâbı anuñ ma'rûh ve melûmdur; belki ma'küle-i ğybetden ve güftâr-ı ma'siyetdendir. Anuñ gibi münkerüñ aşhâb'dan şudûri nice müyesser ve Resûl-i kerîm'den (A.S.) ana ruḥşat ne yüzden müteşavverdür?! Bu makâm'da, faşlü'l-hıfâb ve bu kelâma cevâb-ı şavâb oldur ki Resûl (A.S.) buyurmuşdur ki, "Üzkürü'l-fâcire bi mâ fîhi key yahzarahü'nâs"²⁷. . . .Ammâ ol ki ğybet ve nemîmedür ve ma'siyet ve zemîmedür, bu ma'küle olan degüldür. Kütüb-i fetâvî'de mestürdür, egerçi kim beyne'l'avâm ğayr-i meşhûrdur: "Racülün yezkürü mesâviye aḥîhi'l müslimi 'alâ vechi'l-ihitmâmi lem yekün zâlike ğybeten, innemâ el-ğybetü 'alâ vechi'l-ġazâbi yürüdü's-sebb"²⁸. . . .6/a-b"

Bu duruma göre, çizilen bu çerçeve içerisinde kaldığı, yani, bireysel zevk ve alışkanlıkları değil de, toplumun huzur ve çıkarlarına yönelik uyarıları içerdiği takdirde, yapılan hiciv, eleştiri veya teşhir, değil günah, tam tersi, ". . .belki kuvvet-i İmân'dan nâşi olur ğayret ve himmetdür; ve müşâhede-i ihsândan lâyiḥ olur 'ibâdet ve 'azîmet'dür. . .6/b" Kaldı ki, gerçek'in arayıcıları, doğruluk yolcuları, dış görünüşün esiri olup kalamazlar; iyilik ve güzelliği hakim kılmak için kişilerin bazan iyi yönlerini, kötülüğe son vermek için de bazan onların kötü yönlerini ortaya koymaya çalışırlar.²⁹

Bu konuda Kur'an'dan ve diğer İslam büyüklerinden (meselâ, Hz. Ali'den) de söz ve örnekler aktaran Lami'î efendi, en sonunda bu sorunu, yani, bir yandan din ve toplum kuralları, diğer yandan beşeri haklar ve sorumluluklarla, şiir ve şair arasındaki ilişkilerin nasıl bir yolda bulunursa sağlıklı olacağı ve tereddütsüz kabul edilebileceği sorununu, şöyle bir sonuca bağlar ki, bu sonuç, bizce, o gün için olduğu kadar, günümüz ve gelecekte de geçerliliği söz götürmeyecek bir temele sahiptir: ". . .Pes, felek-i şî'r ki, medâr-ı noḡta-i ḥaḳḳâniyyet üzerine devrân ide ve ḥurşid-i nazm ki, mesîr-i bürc-i nûrâniyyet üstine seyrân eyleye, her şüretde maḳbûl-i fużalâ ve her kisvetde memdûḥ-ı 'ulemâ'dur. Ve anuñ gibi eş'aruñ ve ol ma'küle güftârüñ sāhipleri, her zamânda müşâb ve me'cûrdur; şöyle ki anlardan 'sehv ü ḥaḫâ ve kelâm-ı nârevâ daḫi şâdir olsa ma'zûrdur. . .6/b"³⁰

Bu ifadedeki son cümleyi biraz daha serbest yorumlarsak, Lami'î efendinin, evrensel gerçekler ve doğruluklar peşinde koşan bir şair için, düşünce ve duygularını serbestçe dile getirebilme özgürlüğü istediğini veya onların her ne yazarlarsa ve nasıl yazarlarsa hoş görülmesi gerektiğine inandığını söylemek mümkün olabilir. Tabii ki, böyle bir özgürlük ve hoşgörüyü, kendi çağının şartları, sorunları, anlayış ve ölçüleri içerisinde düşündüğünü hatırdan çıkarmamak gerekir.

Lami'î efendi, şiirin, insanları incitecek, topluma zararlı olabilecek yanlarını belirtip bu konudaki ilke ve ölçüleri ortaya koyduktan, bu çerçeve içerisinde kaldıkça, şairin hata bile yapsa hoşgörülebileceğini ifade ettikten sonra, bizzat şairler hakkında şöyle konuşur: ". . .Ḥaḳḳatde bunlar, cemâl-i Muḫlaḳ'ıñ vaşşâf'larıdır ve ta'at-i Ḥaḳḳ'ıñ 'arrâfları'dur. . .7/a"

Dibace'nin bundan sonraki üç-beş yaprağının, şairliğin mahiyeti, amaç ve fonksiyonu üzerine önemli bir belirlemeyi içeren bu son ifade etrafında yürüdüğü görülecektir. İfade'den açıkça anlaşılacağı üzere şair, maddenin gerisindeki sırları bilen, görünüşlerin ötesine geçebilen, mutlak güzelliği, değişmeyen, evrensel gerçeği görebilen ve bütün bunları açıklayan ya da açıklamaya çalışan kimselerdir. ". . .Bunlar nây-ı demkeş-i nevâ-yı 'aşḳ u muḫabbetdür. Şanmañuz ki, hevâ-peymâ-yı ḥâksârân-ı meyl ü şehvetdür. . .7/a" Hatta, şair, bu mutlak güzelliği ve gerçeği sadece gören, bilen, onu anlatmaya, çalışan değil, aynı zamanda onu yaşayan kimsedir: ". . .Her dem ki bu ḫâyife "Lî ma'allâhi vaḫtün"³¹ naşibince bâde-i muḫabbetden mest ve zülf-i dildâr'la hem-dest olalar. . .7/b"

Böyle olduğu içindir ki, onların inci ve cevher gibi parlak, göz alıcı sözler (dürer-i tâb-dâr, güher-i âb-dâr)'ini sadece insanlar değil, melekler bile dillerinden düşürmezler.³² Eğer bunlar isterlerse, ". . .envâr-ı maḳâlâl'la ve evrâḳ-ı felek-aḫbâḳ-ı ḫayâlât'la ve esmâr-ı cân-perver-i fûnûn-ı 'ibârât'la ve enfâs-ı mu'aḫḫâr-ı şücün-ı isti'ârât'la bu köhne dünyâya ve işbu ḫarâbe me'vâ'ya huẓrât-ı tâze ve ḫarâvet-i bi-endâze baġışlarlar. . .7/b"³³ Yani, Lami'î efendi, açıkça, şairler şiirleriyle insanın içinde yaşadığı çevre ve atmosferi birden bire değiştiriverirler; insan, onlarla kendisini bir anda başka bir alemde buluverir demek istiyor ki bu tesbit, sanırım günümüzde de şiirin etkisi üzerine yapılan başlıca belirlemelerden birisi olur.

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DÎVÂN ÖNSÖZ(DİBÂCE)'LERİ

Lami'î efendi, şiirdeki bu gücün kaynağını, yukarda da görüleceği üzere, şairde ve onununki de fizik ötesinde bulur. Şairin sanat gücü veya sanatkar yaratılışı (tab'), öyle bir pınardır³⁴ ki, ondan içenler sonsuz bir doyunluk ve neş'e'ye ulaşırlar; bütün çevre sanki öldükten sonra dirilen tabi'at'a³⁵ döner.

Lami'î efendi, şairin bu gücünü ve ortaya koyduğu eserleri, onları okuyanlarda meydana gelen psikolojik etkileri, aynı çerçeve içerisinde, çeşitli mecazlı ve örnekli ifadelerle zenginleştirerek anlatmaya devam eder. Burada vesileyle şunu belirtelim ki, şairimiz dibace'sinde, ayrı ve bilinçli bir biçimde okuyucu unsuru üzerinde pek durmaz. Onun için esas olan, şiir ve şair, yani eser ve yaratıcısıdır. Okuyucu unsuruna, ancak bunlarla ilgili tanıtım, tavsif ve değerlendirmeler çerçevesinde ve o da ara sıra olmak üzere, eğilindiği görülür.

Şairin kişiliği üzerinde duran, onu, görev ve fonksiyon bakımından peygamberlerden ayırmakla birlikte, sanat gücü ve yaratılışıyla da diğer insanlardan farklı tutan bu açıklamalardan sonra, Lami'î efendi, şiirin önemini, değerini, gerekliliğini ve özellikle, din bakımından bir sakıncası olmadığını belirtmek için, Peygamberler tarihinden, İslam ve Tasavvuf tarihinden olaylar, örnekler, belgeler aktarmaya başlar. Bunu yaparken, dolaylı, dolaysız olarak şiirin konusu ve genel yapısı üzerine açıklayıcı bilgiler, özdeyişler, beyitler, mısra'lar zikretmeye devam eder.

İlk örnek, insanların atası sayılan Adem peygambere aittir. Oğullarından Kâbil'in, Hâbil'i öldürmesi üzerine bu peygamberin, ". . .nefs-i şerîfine ta'ziye ve sâyir evlâdına tavsiye için be-şarîku'l-merşiye"³⁶ dört beyit yazdığını söyleyen ve bu beyitler olarak arapça dört beyit veren Lami'î efendi, hemen ardından, Keşşâf tefsiri sahibi Zemahşerî (ölm. 538/1143)'nin bu konudaki görüşüne de yer verir. Şöyleki, Keşşâf sahibi, Adem peygamberin şiir söylediği rivayetini kabul etmemekte; çünkü, "Peygamberler şiir söylemekten uzak ve pâk'tir."³⁷ demektedir. Buna karşılık Lami'î efendi, pek çok kimselerce bir peygamber olduğu söylenen Hızır'ın da şiir söylediğini ve bu bilgiyi bizzat Hz. Muhammed'in doğruladığını ileri sürer. Hızır'a ait olduğuna inanılan iki arapça beyit'i de dibacesinde veren şairimizin bu konudaki yorumu şöyledir: Hızır'ın peygamber olduğu rivayeti kuvvetli görünüyor. Üstelik o, evren'in manevi yöneticilerinden ve Tanrı katına ilişkin bilgiler (İlm-i Ledün)'den de haberi olan bir kimsedir. Söz konusu beyitlerin ona ait olduğu Hz. Muhammed tarafından da ifade edildiğine göre, bunun doğruluğunda tereddüd yoktur. Yani, böylece, peygamber de şiir söylemiş olmaktadır. Şairimiz bu yorumu şöyle sürdürür ve bitirir: Hz. Hızır'ın peygamber olup olmadığı gerçi şüphelidir; ama, onun peygamber olmadığını kabul ettiğimiz takdirde, bu sefer o bir sahabe'dir, çünkü, Hz. Muhammed'in devrinde yaşayan, onu gören bir kimsedir. O halde, ". . .be-herhâl "El-sünnetü mâ ene 'aleyhi ve aşhâbi"³⁸ mucibince şiir söylemek sünnettür. . .9/a"

Bu düşünce ve sözler, gerçi Lami'î efendinin daha yukarda ifade etmiş olduklarıyla çelişki göstermektedir. Ancak, onun, yukarda bu ayırımı yaparken İslamın temel kaynağı olan Kur'an ile Hadis hakkında zihinlerde uyanmış ve de uyanabilecek olan tereddütleri öncelikle silmeyi amaçladığını, Hz. Muhammed'in şiirle ilgisini, şiir yazmaya değil de şiir okumaya dayandırdığını unutmamalıyız. Kanımca burada, Hz. Muhammed en büyük ve en son peygamber olarak şiir söylemekten uzak tutuluyor; ayrıca bu konuda açık ve kesin Kur'an ayetlerine de sahip bulunuluyor; ama, onun şiir okuduğu ve diğer peygamberlerden bazılarının şiir yazmış olduğu rivayetlerine yer verilerek, şiir konusunda İslam dünyasında beliren katı görüşler, olumsuz düşünceler yumuşatılmaya çalışılıyor. Yani, meselenin şeriat'e dayalı yönü çözümlenmeye uğraşılıyor.

Bunlardan sonra Lami'î efendi, söz'ün fesahat ve belagat'la donatılmasının, sahibine küçüklük değil, olsa olsa ona ancak değer ve yükseklik kazandıracakını ifade ederek, ". . .Ve inne min el-şiri le-hikmeten"³⁹ hükmünce kelâm-ı mevzûn ve ma'îbü', aksâm-ı hikmet'dendür; ve nezâhet-i cibillet ve le'îfâfet-i kuvvet ve kudret'dendür. . .9/a" der. Şairimize göre, başta Hz. Ali olmak üzere, sahâbe'lerin pek çoğu ve onlardan sonra gelen diğer büyük kişiler, vefî'ler şiir söylemişlerdir. Bunların inkârı mümkün değildir; kaldı ki, inkâr edilse bile sonuç değişmez: ". . .Bu fâyife-i şerîfeye, . . .şol muhtelü'l-mizâc ve müşkilü'l-îlâc ve sâkıtu'l-iştihâ ve rediyü'l-îğtidâ ve dimâg ve kalbi haşviyyât ve mühmelâtla imtilâ olmuş hasîsler ki, zevk-i halâvet-i 'irfândan ve çâşnî-yi lezzet-i beyân'dan mahrûmlardur, medh u ta'n itseler, bunlaruñ zevk-i selîm'inde ve tab'-ı müstakîminde olan fa'z u kemâle ve le'îfâfet-i ahvâle zarar virmez. . .9/b" Üstelik, ". . .bunları

mezemmet ve şânlarına töhmet, evliyâ-yı kirâmuñ levmine, belki enbiyâ-yı 'izâmuñ sevmine râci' ve 'âyid olur. . .9/b''

Lami'î efendi, böylece bir süre, şiire karşı çıkanlara ve şairleri kötöleyenlere, şair olan ya da şiirle ilgisi bulunan din ve tasavvuf büyüklerinin şahsiyetlerinden yararlanarak cevap vermeye çalışır. Onlara, şairlikleri ve şiirleri dolayısıyla dil uzatan, kötü gözle bakan kişileri zevksizlikle, bilgisizlikle, saygısızlık ve anlayışsızlıkla suçlar. Ama ne var ki, bunu yaparken, kendisi de, şairler arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duyar. Çünkü gerçekten şiirin ve şairlerin tümünü aynı sıra ve değer içerisinde tutmak mümkün değildir. Her şeyin olduğu gibi, onun da bir hakikisi, sahtesi, iyisi kötüsü, yükseği bayağısı, köklüsü köksüzü vardır. Lami'î efendi, eğer yapılan kötölemeler, ikinci guruba ait şiir ve şairler içinse, tamamen haklı olduğunu ve zaten, Kur'an'da şairleri kötöleyen ve küçümseyen ayetlerin,⁴⁰ bu kimseleri hedef tuttuğunu ifade ederek bir süre bu tür şairlerin halini, mizacını, tutum ve davranışlarını, ortaya koydukları eserlerin özelliklerini belirleyip teşhir eder: ". . . Ve ger ol 'adem-i kabûl ve kelâm-ı füzûl, hisset-i şürekâ-i bed-nâm ve hasâset-i küfelâ-i liyâm için ise ki, hezl-güyan-ı mecma'-ı melâhî ve herze-püyan-ı meslek-i devâhî'dür ve her birinüñ tuğrâ-yı garrâ-yı berât-ı a'mâli, "El-şu'arâi yettebi'uhümü'l-gävün."⁴¹ Ve nişân-i 'âlî-şân-ı ahkâm-ı fikr ü hayâl'i, "Elem terâ ennehüm fî külli vâdin yehimün"⁴²dur. Anlar, sük-ı ğarâmetüñ herze-fen dellâlları ve küy-ı nedâmetüñ zahme-zen şabbâl'leridür. . .Bizüm güftârumuz ol hâcegân-ı kıl ü kâl'dedür ki, dîbâcegân-ı fazl u kemâl'dür. Ne şol mashâragân-ı hezl-pîşe'dedür ki, suhregân-ı ahmâl-i erzâl'dür. Bunlar nân-pâre için seg-i âvâredür; ve bir loğma için küy-ı le'îmân'da rûz u şeb devvâre'dür. Nazm:

Bulardur cümleten metbû'-i'ğävün"
Gezerler der-be-der nân-pâre için
Hayâlâtı fûşâr u nazmı bî-reng
İdüp cevherlerin cehl ile zâyî'
Dem idüp dîv'i havrâ gösterürler

Ki vaşf-ı hâşî olmuşdur "yehimün"
Ne kâdr olur seg-i âvâre için
Dem-i cân yok kuru bir naşş-ı Erteng
Olurlar âbrû'yı hâke bâyî'
Şeb'i rûz-ı dilârâ gösterürler" 10/a

Lami'î efendi, burada, bu iki tür şiir ve şair üzerinde uzun boylu durur. İslam dininin şiir ve şaire karşı takındığı olumsuz tavrı, bir açıklığa kavuşturmaya çalışır. Çünkü ona göre asıl problem, bu olumsuz tavrın kendisinden değil, onun neye ve kime karşı olduğunun gerektiği gibi bilinmemesinden, daha doğrusu anlaşılmasından, iki şeyin biri birine karıştırılmasından doğmaktadır. Bunun için, Kur'an hükümlerinin yanı sıra, Hz. Muhammed'in Hadis'lerine, diğer din büyüklerinin sözlerine daha çokça ve belirgin bir biçimde yer verir. Eğer tekrar etmek gerekirse, bütün bunlardan burada söylenmek istenen şeyin özü şudur: Allah'ın ve onun elçisi Hz. Muhammed'in şiiri, şairi benimsemeyen ya da reddeden sözleri, onların hepsi için değil, bir kısmı içindir.

Bunun üzerinedir ki, artık Lami'î efendi, bir yandan genel ve teorik olarak şiirin, şairin reddini veya küçümsemesini önlemeye, onun değer ve önemini anlatmaya, onu benimsetmeye çalışırken, diğer yandan da, İslam din ve toplumunca kabul edilecek veya edilebilecek bir şiir ve şairin sınırını çizme, ölçüsünü verme durumuna girer.

Lami'î efendinin, reddedilen veya hoş karşılanmayan şair türü hakkında yapmış olduğu iki üç sahifelik tanıtım ve tasviri, bir az önce verilen beş beyitlik manzum parçada öz olarak bulabilmek mümkündür. Ama, aslında ne bu beyitlerde ve ne de diğer kısımlarda bu şairleri öbürlerinden ayıran açık belirgin ve somut özelliklere rastlanabilmektedir. Yani bir sınır çekilmekte, fakat bu sınır açık, belirgin, somut olarak görülmektedir. Üstelik çekilen sınır şiire değil, şaire yöneliktir. Belirlenebilen durumların en başında, bu tür şairlerin, maddesel varlıklarına, zevk ve arzularına kapılmış kimseler olmaları gelir. Para ve her türlü maddesel imkan için başkalarına, özellikle değersiz insanlara boyun eğmekte, onların oyuncağı olmaktadır. Şiiri, tamamen maddesel bir karşılık için yazmakta ve kullanmaktadırlar. Hiciv ve hezl'e düşkünlük bunların en belirgin yönlerinden bir diğeridir. Ayrıca bunlar, başka hiç bir işleri olmayan, bütün zaman ve çabalarını şiire dayandıran, şiir dışında başka bir şey düşünmeyen kimselerdir; sanki bunlar, şiirin esiri olmuşlardır: ". . .Filhâkîka anlar ki, hicv-pîşe ve hezl-endîşe'dür; şî'rûñ anlara nisbeti, "El-şî'rü mizmârün min mezâmîri İblîse"⁴³ kâbilindendür. Ve şunlar ki her zamânda esîr-i 'ıķâl-i fikr ü hayâl ve giriftâr-ı kuyûd-ı kıl ü kâl'dür, onların hasb-i hâli, "Le-en yemtelie cevfü ahâdiküm kayhân hayrun min en yemtelieyi şî'ran"⁴⁴ sebîlindendür. Bunlar hesâb-ı kilâb'dandur, ne âdemî-yi ma'rifet-intisâb'da. . .11/a''

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DÎVÂN ÖNSÖZ(DİBÂCE)'LERİ

Bu şairler için bir diğer özellik olarak da, Lami'î efendi, edebi hırsızlık olayını gösterir: ". . .Bu cümleyle, yine rûz ü şeb pişeleri ve dem-be-dem endişeleri biri birinün maķâlât-ı ğarîbe ve ğayâlât-ı 'acîbesinden ma'ânî-yi laţîfe uğurlamaķdadur. . .11/a"

Lami'î efendi, edebiyatda çalma(intihâl) olayına böylece değinince, bu konuda hemen bir açıklama ve ayırım yapma ihtiyacını duyar ki, bu yolla biz, hoş görülmeyen şair türünün bir yönünü daha öğrenmiş oluruz: ". . .Ammâ sevķ-ı kelâm şol 'urefâ-yı zırıfânıñ serîķa'sında degüldür ki, anlar düzd-i ğasen'dür. Belki ğazâyin-i kelimetullâh üzerinde her biri emîn ve mü'temen'dür. Lâkin arz-ı merâm, şol bād-peymâ-yı ğâksârlaruñ ğüftâr-ı bî-ğirdârındadır ki câhil ve ebter iken 'arrâflık ve pîlever-i bî-ğüher iken şarrâflık itmek dilerler. . .11/a"

Görüldüğü gibi, çalma olayının bir hoş karşılanabileni, bir de karşılanmayanı vardır. Aradaki fark, onu yapan şairde, şiir cevherinin, köklü bir bilginin, anlayış ve sezginin varlığına yokluğuna dayandırılmaktadır. Bunlara sahip olmayan şairlerin "sereķa'sı" basit bir hırsızlıktan ibaret sayılıyor. Bu tür şairler aslında sahip olamadıkları bir varlık üzerine iddiada bulunmakta, bu işi övünmek, gösteriş yapmak, kendilerini olduklarından başka göstermek için yapmaktadırlar. "sereķa'sı" hoş görülenler ise, sanki sahip oldukları ortak bir hazineyi kullanıyor gibidirler.

Lami'î efendi, reddedilen veya değersiz sayılan şair türünün ortaya koydukları eserlerin bazan göz alıcı, gösterişli olabileceğini söyler; ama, ona göre, bunlar aslında içi boş, kuru birer görünüştenden ibarettir. Böyle bir düşünce, şairimizin, sanat ve eleştiride eseri değil, onun yaratıcısını esas aldığını göstermektedir ki, ifadesi aynen şöyledir: ". . .Lâ-cerem, degme kez, çehre-i nazımları şunûf-ı ğuliy-y-i iğrâķât-ı kâzibe'den ğâlî bulunmaz ve heykel-i şîrleri ekseriyyâ funûn-ı ğulel-i terzîķât'dan 'arî düşmez. "Küllü inâ 'in yetereş-şehu bi-mâ fihi."^{4 5} Amma, 'anber ü müşğ ķande, serğin ü püşķ ķande. . .10/b"^{4 6}

Reddedilen veya hoş görülmeyen şair (ve dolayısıyla şiir)'ler hakkında Lami'î efendinin buraya kadar yapmış olduğu tesbit ve ayırmaları belli bir takım temel düşünceler etrafında toplayacak olursak, şunları bulmak mümkündür:

1. Toplum huzur ve düzenini bozucu bir yolda bulunmak.
2. Bizzat şairin kendisi de dahil olmak üzere, insanı, dini ve toplumsal görevlerinden saptırmak ya da uzaklaştırmak.
3. İnsanları incitmek
4. Köklü ve derin bir bilgi, ilham ve sezgi kaynağına dayanmamak.
5. Şiiri tek amaç, tek meşguliyet olarak almak, kendisini bu yolda kapıp koyvermek.

İşte Lami'î efendiye göre, İslam dini ve toplumunca kabul edilmeyen veya hoş görülmeyen, ya da asıl kabul edilmemesi, hoş görülmemesi gereken şiir ve şair bu çerçeve içerisinde olmalıdır.

Lami'î efendi bütün bunları belirttikten sonra, bu iki tür şiir veya şairin nasıl ayırdedilebileceği üzerinde durur. Şairimizin, daha önce bir kez ve kısaca değinip geçtiği okuyucu unsuruna burada biraz daha geniş ve belirgin bir yer verdiğini görmekteyiz. O, öncelikle, bu iki tür şiir ve şairi biri birinden farksız gören, hatta ikincileri birincilere, yani, hoş görülmemesi gerekeni, hoş görülene tercih eden okuyucuları yerer. Bunları, "aşķâb-ı leğv ü hevâ, erbâb-ı hezl ü deĝâ, dimâĝ-ı cân'ları madde-i ğabâvet ve ğafletle mesdûd, meşâm-ı cenânları südde-i şekâvet ve cehâlet'le meşdûd" olarak niteler.^{4 7} Fakat, bizce esas önemli olan düşünce, bir eserin iyi veya kötü, zararlı veya zararsız, güzel ya da çirkin olmasında, onun okuyucuya çok büyük pay ayıran şu sözlerinde görülür. Öyleki burada bir şiirin anlam ve etkisini sanki okuyucunun kendisi yaratmaktadır: ". . .Her tînette ki ğabâset merkûzdur ve her cibilletde ki ğasâset mağrûzdur, memliğa ğabî'at olur; ğâhir ü nâ-pâķ, ğül ü ğâşâķ, her ne kim içine düşse, ednâ zamânda kendüye münķalib eyler. . . 11/b"

Lami'î efendi bu düşüncesini, özellikle Mevlânâ'nın Mesnevi'sinden beyitler aktararak belirttikten sonra, yine de bir maddenin ya da varlığın kendine özgü, bağımsız bir yönü olduğunu, ". . .Lâkin bu ķadar

vardur ki müşğ ü sergînbüyundan mefhûm; ve hûb u çirkîn rûyundan ma'lûm olur. . .11/b'' şeklinde ifade eder; fakat, sonra, esas ölçütü yine okuyucuya bağlamak üzere şöylece ortaya kor: ". . .Ya'nî bunların mi'yâr-u kıstâsı ve hencâr ü miqyâsı zevk-ı selîm ve kalb-i 'alîm ve tab'-ı hakîm'dür, hall ü hamr'i, ta'm u keyfiyyet'i beyân eyler ve la'l ü cemr'i, reng ü nûrâniyyet'i 'ayân söyler. . .12/2''

Bundan sonra Lami'î efendinin, değerli saydığı, takdir ettiği şiir ve şairlerde de değersiz veya benimsenemeyecek durumlar olabileceğine dikkat çektiği ve bu konuda açıklamalara, yorumlara girdiği görülür. Benimsenmesi ve takdir edilmesi gereken şiirleri, ". . .Şol sefâyin-i eş'âr ki hazâyin-i haqâyık-ı esrâr'dur. . .Anların cümlesi maqbûl ü muhtâr'dur ve müselle-i ehl-i îmân'dur. Zîra, ol güftâr-ı belâgat-âşâr, serâser, zübde-i kelimât-ı ahvâr ve ebrâr'dur; ve nûkte-i le'âyif-i ma'ârif-i zevî'l-ihsân ve'l-i-îkân'dur. . .12/a'' şeklinde, şairinin iyiliğine, onun kişiliğinin temizliğine bağlayarak biyografik açıdan şiiri değerlendirme yoluna giren Lami'î efendi, bunun hemen arkasından biraz önce belirttiğimiz çelişkili durumlara değinir ve bunları yorumlamaya çalışır: "Ammâ bu tâyifenün imâm-ı hümâm ve muhtedâ-yı enâm, velâyet'le mevşûf ve kerâmet'le ma'rûf geçenlerinden ba'zî(sı), 'ibârât-ı şîrîn ve mühezzeblerini, isti'ârât-ı şekkerîn ve müsta'zeblerini, dilberân-ı nûş-lebân-ı cihân'ın evşâf-ı cân-fezâsında taqrîr itmîşlerdür. . .Ağlen anın taḥkîki ve naklen şer'a taḥbîki be-ğâyet müşkil görünür. Ya'nî, her zamânda heves-bâzlık ve füsûnsâzlık ve efsâne-perdâzlık idüp gâh ol dilberün, noḡta-i mevhum-ı dehânî fikrinde pergâr-vâr sergerdân. . .12/b. . .Gâh ol saçları reyḥânun küfr-i zülf'ine "nûr-ı îmânun" der. . .gâh şahid ü çeng ü rebâba sermâye-i şalâh ve gâh 'îş ü nûş-ı şarâba mübâh okuyasın. . .13/b. . .Ve gâh ta'at ü 'ibâdetden şüret-i irâz ve ehl-i da'vet'ün irşâdına i'tirâz gösteresin. . .14/a''

Lami'î efendi, benimsenmesi, takdir edilmesi gerektiğini söylediği şairlerin eserlerinde birer çelişki olarak görünen bu tür pek çok durumları, özellikle Hâfız-ı Şîrâzî, Faḥreddîn-i 'Irâkî ve Câmî'den örnekler vererek uzun uzun belirleyip ortaya koyduktan sonra, şöyle devam eder: ". . .Şek'yoḡdur kim bu maḡüle güftâr ve işbu üşlûbdan eş'âr, cürm ü 'isyâna ve küfr ü tuḡyâna müncerdür. . .14/a'' Lami'î Efendiye göre bunun daha kötüsü, uygunsuz bir yaşam içinde bulunan ya da niyeti bozuk olan kişilerin, bu şiirleri kendileri veya başkaları için bir izin, bir mazeret ya da bir teşvik olarak kullanmalarındır ki, o takdirde yaratacağı sorun ve sorumluluk daha da büyük olacaktır.

Fakat şairimiz, başından beri, "Eger sü'al olunursa ki, . . ." diyerek ortaya koyduğu bu çelişki ve sakıncalara, "Bu sü'âle ögr-i maqbûl ve cevâb-ı ma'ḡûl oldur ki. . ." ifadesiyle başlayarak hemen "maqbûl ma'zeret"ler bulmaya, "akla uygun cevap"lar vermeye de geçer. Uzun uzun açıklamalarla, yorumlarla, kanıt ve örneklerle bulunmaya ya da verilmeye çalışılan bu "ma'zeret" ve "cevap"ların özü, bu şairlerin sıradan insan olmadıkları, tasavvuf sistemine dayalı düşünce ve yaşayışlara sahip buldukları, şiirlerinin de, görünüşteki durum ve anlamların ötesinde düşünülmesi ve anlaşılması gerektiği şeklindedir: ". . .Bu tâyife-i şerîfe ki, . . .envâ'-ı merâtib, aḡsâm-ı meşârib üzerinedür. Ağleb-i 'ibâret'leri ve ekser-i işâret'leri, min ḡabîlî'l-mecâz 'alâ ḡarîḡ-ı'l-i'câz ve'l-ilḡâz'dur. . .Bunların kimi ehl-i mu'âmele olur ri'âyet-i a'mâl eyler; kimi, 'âlem-i 'aḡl u şaḡv'dadur meşhûr'dur; ve kimi, dâyire-i sükr ü maḡv'dadur ma'zûr'dur; kimi, vaḡdet şarâbı sarḡoşudur. . .Kimi, ḡâtîf'ün berḡıyyât'ından söyler ve kimi ḡâtîr'un zevḡıyyât'ından söyler; kimi, remzî'l-mütemekkin'den ḡaber virür. . .Ve kimi, seyrî'l-mütelevvinden eşer gösterür. . .14/b. . .Kimi, esrâr-ı nihâyât'dur ve kimi, eḡvâr-ı bidâyât'dur; kimi, dâne'dür hevâ ehlîni dâm için ve kimi, efsâne'dür efsûn-ı 'avâm için. . .15/a''

Mesela, Nizâmî-i Gencevî'nin mesnevi'lerinin büyük çoğunluğu, görünüşte, ". . .efsâne'dür, ammâ haḡîḡat yüzünden, keşf-i haḡâyık'a ve beyân-ı ma'ârif'e bahâne'dür. . .15/b'' Tabiidir ki bunların böyle olduğunu cahiller, sapkınlar bilemezler ve onları "masal" ya da "sihir" olarak nitelerler.^{4 8} Hatta öyle olur ki, bu manaları ve mecazları bazı ermiş, okumuş kimseler bile anlayamamakta, özel açıklamalara ihtiyaç duymaktadırlar.

Lami'î efendi, bu durum dolayısıyla, yeri geldiği için, şiirde kullanılan bazı kelime ve kavramların, gerçek anlamları olarak ileri sürdüğü tasavvufi karşılıkları vermeye çalışır. Kırk'dan fazla olan ve düzensiz bir biçimde verilen bu kelime ve kavramların, burada verilen karşılıklarının tek ve kesin olmadığını, yerine göre başka anlamlar da yüklenebileceğini, "Celâl" ve "Cemâl" kavramlarını açıklarken de şöyle ifade eder:

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DİVÂN ÖNSÖZ(DİBÂCE)'LERİ

" . . . Celâl: Ma'sûk'un istîgnâ yüzünden tecellisine ve kibriyâ vechiyle te'allisine dirler. Cemâl: Hüsni ma'sûk'un kemâl-i zuhûri ve inkişâf-ı leme'an-ı nûr'ıdır. Gâh olur ki, bunufla lu'f u 'inâyet'den ve anufla şîfat-ı kahr u 'azamet'den ta'bîr olunur. El-hâk, bu huşuşlarda her ne tefsîr ki olur, haşr degüldür; ve her ne ta'bîr ki düşer kaşr degüldür. Ve bir miqdâr teysir için beyân'dur; filcümle, teşhîr için 'ayândur. . . 16/b''

Şairimiz bu mecaz listesini verdikten sonra, kelime ve kavramların böyle değişik anlamlarda kullanılmasına ne gerek vardır, diye bir soru daha sorar: ". . . Eger yine sü'âl olunursa ki, sâyirleri çursun, hele anlar ki ehl-i ihtiyâr ve şahib-i ihtibâr'dur; niçün kelimât-ı müteşâbihât'la ve nûkât-ı müstebehât'la tekellüm idüp 'uqûl-i nâsi teşvîşe ve hayâlât-ı fesâd-endîş'e düşürürler. Şek yokdur ki, ol maqûle güftâr-ı remz-girdâr ve ol yüzden eş'âr-ı fitne-iş'âr zâyg-ı kulûb-ı erbâb-ı sülûke ve envâ'-ı evhâm u zûnûn u şükûke bâ'îş olur. . . 17/b''

Lami'î efendinin, zihinlerde haklı olarak uyanabileceğini söylediği bu soruya "cevâb-ı şavâb"'ını şu noktalarda toplayabiliriz:^{4 9}

1. Bazı derin düşünce ve duyguları, anlaşılması zor durumları, anlayıp değerlendiremeyecekleri için, cahillere veya yeteri derecede eğitilmemiş kişilere açıklamanın ya da açıkça ifade etmenin yararsızlığı ve hatta sakınca doğurması.

2. Bilgi, kültür ve düşünce bakımından yüksek düzeylere ulaşmış kişilere yapılacak anlatımın diğerlerinden farklı ve yeterince seviyeli olması gerekliliği. "Zîrâ, muhâtabât-ı şıbyânla 'uqâlâ'ya hıtab olunmaz ve mücâbebât-ı vildân'la fużalâ'ya cevâb virilmez. . . 17/b''

Burada Lami'î efendi, Hz. Muhammed'in, "Kellim el-nâse 'alâ kadri 'uqûlihîm."^{5 0} yani, "insanlarla anlama güçlerine göre konuşunuz." şeklindeki Hadisini zikrederek düşüncesini temellendirdiği ya da kuvvetlendirdiği görülür.

Şairimiz bu Hadîs'i vermezden önce, kaç tür ifade olduğu ve hangi ifâdenin kimler için kullanılacağı yolunda şöyle bir aktarmada bulunur: ". . . Şeyh Sülemî, . . . Hâkâyîku't-tefsîr'de İmâm Ca'fer'den . . . hikâyet eyler ki, "Ennehü kâle: Kitâbullâhî 'azze ve celle, 'alâ erba'ati eşyâin; el-'ibâretü ve'l-işâretü ve'l-lefâyifü ve'l-hâkâyîku. Fe'l-'ibâretü li'l-'avâm ve'l-işâretü li'l-havâş ve'l-lefâyifü li'l-evliyâ ve'l-hâkâyîku li'l-enbiyâ . . 16/a-b'' Yani, "Kur'ân dört ifade özelliği üzerinedir: Bunlar, ibâre, işâret, letâyif ve hakâyîk'dir. Bunlardan ibâre halk için, işâret aydınlar için, letâyif evliya için, hakâyîk peygamberler içindir."

Mecazlı, sembolü (veya genel olarak, işlenmiş) bir ifade kullanımının, okuyucunun zihinsel, ruhsal gücüne ve eğitim seviyesine dayandırılan bu gerekçelerinden sonra, Lami'î efendi bir gerekçe daha ileri sürer ki, bu da, sanatçının içinde bulunduğu şart ve alışkanlıklara dayanır. Şöyleki: İslam dinine göre her şey Kur'an ve Hadîs'de vardır. Her şeyde temel kitap, asıl örnek, ana kaynak bunlardır. Bunlar ise, yukarıda da ifade edildiği gibi, ifade açısından önemli bir özelliği olup bu özellik, ayet'lerden kiminin "muhkem," kiminin "müteşâbih" olmasına dayanır.^{5 2} ". . . Bu tâyife-i hikmet-dişâr, muktebisân-ı envâr-ı Kitâbullâhî'l-mübîn'dür ve muktefiyân-ı âşâr-ı Ehdîş-i Resûl-i Emîn'dür. Nitekim, anlarıñ ba'zı(sı) muhkem ve ba'zı(sı) müteşâbih'dür. . . 17/b'' İşte bu nedenledir ki, o tür şairlerin kullandıkları ifadenin geniş bir kısmı, mecazlı sembolü, yani görünüşteki anlamının dışında başka anlamlara sahip ifadeler olmaktadır.

Lami'î efendinin buraya kadar şiir ve şair üzerine yapmış olduğu bu belirlemeler, açıklamalar, guruplara ayırma ve yorumda bulunmalardan sonra, artık onun şiir savunusunun, şiir adına ne varsa hepsini değil de, onun belli şart ve ölçülere sahip olan bir kısmını kapsadığını anlamış oluruz. Şairimizin bu tür bir ayırma gitmesinin asıl nedenini, kendi tabii eğiliminden daha çok, içinde bulunduğu şeriat dünyasının kesin ve itiraz dinlemez yönlendirmesine dayandırmak daha mümkündür. Böyle bir izlenimi, onun burada düşünce olarak ortaya koyduğu (ve ilerde daha da koyacağı) çelişkili veya kesinlik ifade etmeyen durumlardan çıkarabileceğimiz gibi, yaşadığı hayattan ve eserlerinden de çıkarabiliriz. Lami'î efendinin bizce asıl korkusu, şiir ve şair namına ne varsa, İslam toplumunca tümüyle reddedilmesi veya benimsenmemesi idi. Onun esas çabası da, yine kendi dünyasının sunduğu imkanlarla bunu önlemeye yönelik oldu.

Şairimizin bundan sonraki ifadesinin uzun bir kısmı, çağının İslam dünyasına mal olmuş bazı şairlerinin hayatlarına, kişiliklerine ve eserlerine ayrılmıştır. Burada sözü edilen şairlerin hemen hepsi dinî-tasavvufî düşünce dünyasında yerli olan, tanınan, çoğu, bizzat bu düşünceleri yaşayan, duyan, hatta ermişlik derecesine ulaşan, ya da ulaştığı sanılan kimselerdir. Hemen hepsinin kişiliklerine dair anlatılanlar menkıbe'nsi bir nitelik taşır. Bu tanıtımlara göre, hiç birinin ne kişiliği, ne de şairliği söz götürcek cinstendir. Öyleki, onların yaşayışları ve şiirleri, çağlarının, değil sıradan insanları tarafından, en büyük alim, mutasavvıf ve tarikat şeyhlerince bile büyük bir saygı, takdir ve bağlılıkla benimsenmiştir. Bu şahsiyetlerden kiminin şiirsel gücü ile fizik ötesi güçler arasında açıkça bağlantı kurulur.

Böylece, kişiliğe ve şairliğe yönelik bu uzun, fakat genel tanıtma ve yüceltmelerden sonradır ki, çoğunlukla onun, çok tanınıp takdir gördüğü belirtilen bir şiirinden, bazan da her hangi bir şiirinden, bir ya da bir kaç beyitinin anlam bakımından açıklanmasına girişilir. Yapılan açıklamaların hepsi, beyitlerin sadece mecazi anlamlarına dayanır. Böylece Lami'i efendi, bu tür şiirler için, "min kabîli'l-mecâz 'alâ tarîkı'l-i'câz ve'l-ilgâz" şeklinde yukarıda belirttiği düşünce ve görüşlerini burada doğrulamış ya da belgelemiş olur. Bu tür açıklamalardan önce, ara sıra, sözkonusu şairin bütün şiirleri, ya da sadece tümüyle bir kasidesi, gazeli, rûbai'si hakkında genel, soyut bir tanıtım ve değerlendirmede bulunulduğuna tanık oluruz. Bu yönleriyle, bu kısmın, dibace içerisinde pratik bir eleştiri fonksiyonuna sahip olduğunu söylemek de mümkündür. Kısacası, Ömer ibn el-Fârız, Hâfız-ı Şîrazî, Senâyî (Ebû'l-Mecd Mecdud), Fahreddin-i 'Irakî, Şeyh Evhadî-i İsfahanî, Efdalüddin Bedlî'l-Hâkânî, Emir Husrev-i Dihlevî, Sa'di-i Şîrazî, Şeyh Ebu Sa'id Ebû'l-Hayr, Feridüddin-i 'Attâr, Abdullah Ensârî El-Herevî gibi büyük isimlerden oluşan bu şairler, gerek çağının tanınmış birer din-tasavvuf ve kültür adamı olmalarıyla, gerek bizzat şairlikleriyle, gerekse ortaya koymuş oldukları eserleriyle, Lami'i efendinin, başından beri, dibace'sinde şiir üzerine söylemeye çalıştığı düşünce, görüş ve inanışlarının çok yönlü birer kanıtı, belgesi ya da örneği olurlar. Bu durumu, en son isimden sonra Lami'i efendi de şöylece dile getirir: ". . .Velhâşıl, eger ikşâr-ı kelâm kulûba mümill ve itnâb-ı merâm matlûba muhîll olmak vehmi olmasa, bu bâbda, mişâl-i faşlü'l-hıttâb, şevâhid-i menkûle ve delâyl-i ma'kûle birle bir nice mücellled kitâb yazmağ olurdu. . .26/a" Bizim son olarak burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Lami'i efendinin, daha önce de bir parça değindiğimiz gibi, sanat ve eleştiride, yaratıcı'yı esas alması ve en büyük yükü ona yüklemesi durumudur. Yukarıda isimlerini verdiğimiz örnekler ve onlara dayalı olarak anlatılanlar, bu konudaki düşünce ve kanılarımızı kuvvetlendirmektedir. Bunlara dayanarak, Lami'i efendinin bu konudaki düşünce ve görüşünü, her bakımdan ideal bir eseri, din ve tasavvuf ölçülerine göre ideal bir insan (insan-ı kamil) verebilir, şeklinde özetlersek sanırım pek yanılmış olmayız.

Lami'i efendi, dîbâce'nin, son kısmı diyebileceğimiz bundan sonraki bölümünü kendisine ayırmıştır. Ancak buna geçmeden önce kendisi, hem o ana kadarki temel düşünce, görüş ve inanışını özce, açıkça ve de kuvvetle bir kez daha ortaya kor; hem de, bu çerçeve içerisindeki yerini belirleyerek, şahsından ve eserlerinden söz etmeye ortam hazırlar.

Şairimizin, şiir hakkında burada söylediği son sözler, yine Hz. Muhammed'den bir olay ve söz nakline dayanır, ki, bunların esas ve amacı da, yukarıda belirtilenlerin kısaca, fakat daha yoğun bir biçimde tekrarından başka bir şey değildir: ". . .Bir gün huzûr-ı Resûl-i Rabbül'âlemîn'de. . .Nâbiğâ'nun bir beytini okudılar. Buyurdılar ki, hâtrunûzda bâkîsi varsa okuyunuz. Eytdiler: Yâ Resûlallah, huzûr-ı sa'âdet-ka'rinûnde. . .şiir okumak câyizmîdür? Pes, şahîh ve sarîh buyurdılar ki, "El-şî'rü kelâmün, fe-âhasenühu âhasenün; ve kabîhühu kabîhun."⁵³ Ya'nî, şiir, fî-haddi zâtîhi, bir hevâ-yı laţîf ve dil-keş'dür. Eger mehebb ü memerri gülîstân ve büstân ola, mânend-i nefehât-ı Rûhu'l-kuds. . .dil-pezir ve cân-perver ve müşğ ü 'anberden mu'aţtar olur. Ve ger emâkin-i nâ-pâk ve mülevveşden. . .gûzar eyleye, sebab-i nefret ü ibâ ve mâdde-i tâ'ün ü vebâ olur. . .27/a"

Yani, şiir aslında kötü değildir; kötü olabileceği gibi iyi de olabilir. Bu onun yaratıcısına, yani şairine (ve bu arada, daha önce belirttiğimiz gibi, okuyucusuna) bağlı bir durumdur. Şair deyince de, bunun esas olarak iki türü vardır: ". . .sevğ-ı kelâm ve sevğ-ı merâm, bu tayifenüñ İlâhî'lerindedür, ne lâhî'lerinde; Raḥmânî'lerindedür, ne şeytânî'lerinde; muḥaqqıḳ'larındadır, ne münâfıḳ'larında; siddîḳ'larındadır, ne zındıḳ'larında; pâdişâ'larındadır, ne gedâlarında; rehnümâ'larındadır, ne nâbinâ'larında. . .27/b"

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DİVÂN ÖNSÖZ(DİBÂCE)'LERİ

Lami'î efendinin, burada nitelediklerinden ilk'ine uygun şair örneklerini veya tiplerini yukarda vermiş olduğu isimlerle somutlaştırdığını hatırlatalım ve bu tür bir şair olduktan sonra, ortaya konulan şiirler, "hezl, hicv" veya "efsâne, füsün" bile olsa, bir kötülük taşımayacağına, aksine, insanlar için iyiliğe yönelik derin anlamlar ifade edeceğine inandığını tekrar edelim. "Her ne söz ki söylerler, derün-i cân'dan ve şarîk-i îkân'dandır. . . .Bu sebebdendir ki, cemî'i 'ibâretleri mühezzeb ve cümle işaretleri müeddebdir. . . .27/b. . .Eger bunlardan hezl şüretinde bir nazm u inşâ, yâ hicv şüretinde bir sırrı ifşâ zâhir olsa, mişâl-i kaşra, baħr'e tekeddür ve mânend-i zerre mihr'e teğayyür virmez. . . .Belki ol bir mü'tayebe'dür ki, "El-mü'minü la'ibün da'ibün"⁵⁴ hükmünce müştemil-i hikem-i İlahî ve mütezammın-ı esrâr-ı nâ-mütenâhî'dür. Nitekim Hz. Mevlânâ-yı Rûmî buyurur; (Meşnevî-i Mevlevî): 28/a

Beyt-i men beyt nîst iklîmest
Hezl-i men hezl nîst ta'lîmest"⁵⁵

Lami'î efendinin bu düşünce ve görüşlerine göre, o çağın toplumunda doğrudan ve tereddütsüzce benimsenebilecek, kabul ve takdir görececek şiir ve şairin çok sınırlandırılmış söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bizzat şairimizin kendisi de iyi bilmektedir ki, çizilen sınır, aranılanı, olması arzu edileni, ulaşılmaması düşünüleni ifade etmektedir. Verilen örnekler ideal olanlardır. Böylesine ulaşmak tabii ki her zaman mümkün değildir ve olmayacaktır da. İleri sürülen sekiz-on kusursuz örneğin ve o düzeyde olan ya da ona yaklaşan kırk-elli şairin dışında, toptan reddedilmesi mümkün olmayan ve yine de belli bir düzeye ulaşan daha nice şair vardır. Nitekim şairimiz, kendisinden bir şair olarak söz etmek, eserlerini tanıtmak, takdim etmek durumuna gelince, öncelikle bu sınırlamayı genişletmeye, verdiği ideal örneklerin dışında kalmış görünenlere de bir yol bulmaya çalışır. Bu konudaki ifadesi aynıysa şöyledir: ". . .Ammâ bu kadar var ki, "Ĥamlü'l-mü'min 'alâ el-şalâh"⁵⁶ muhteşasınca, mehmâ emken, *sâyirlerini daħi külliyyen fesâda ĥaml gerekmez.* Ve her zamânda 'ayn-ı i'tirâzî küşâde idüp şarîk-ı kadḥ u zemme ġtmek olmaz. . ." Ve in min şey'in illâ yüsebbiħu bi-ħamdı Rabbihî ve lâkin lâ-yefķahüne tesbîħahüm."⁵⁷ Ve dâyimâ, "El-mecâzû kañtaratü'l-ħaķîķatî ve'r-riyâ kañtaratü'l-iħlâş."⁵⁸ mübteğâsınca, ricâ-i şadîķ ve ümîd-i vâşîķ bu yüzden gerekdür ki, ol tekeddürâtuñ ġâyeti, ĥulûş ve şafâ'ya müncer mülâħaza ķılına; ve işbu teğayyürâtuñ nihâyeti, temekkün ve beķâ'ya muķarrerdür denile: "El-mâ'ü yükedderu şümme yerci'u şâfiyen"⁵⁹ . . .28/a"

Bütün bunlardan sonra Lami'î efendinin, ". . .El-ħâletü ĥâzihi. . ." (yani, bu durum üzere) ". . .Vaķtâ kim bu ĥaķîr-i ĥâksâr u bād-peymâ. . ." ifadesiyle kendisinden söz etmeye başladığını da görürüz. Tama-mını kendisine, Divan'ına ve bu arada diğerk bazı eserlerine ayırdığı, dibace'nin bu kısmında, geleneksel uslup ve ifade özellikleri içerisinde şu bilgiler verilir ve tanıtılarda bulunulur: Şairimiz, "ķırķ yıl miķdârdur ki," şiirde ve edebiyatın diğerk alanlarında koşturup durmakta, "ma'ânî iķlîminde, elmâs-ı külünk-girdâr'la, Ferhâd-vâr neķķâb'lıķlar eyleyüp yük yük cevâhir-i zevâhir-i nevâdiri'l-emşâl'den defîneler iħrâc. . .28/b" etmektedir. Yaşı, "ĥicretüñ 936 (M. 1529/1530)'sında 58'e irmişdür. . .29/a" Eğitim ve öğretim olarak, "taħşîl-i ma'ârif-i yakîniyye ve tekmi'l-i leṭâyif-i dîniyye her yüzden el virmişdür." Uzun yıllar, "ulemâ-yı 'ıẓâm ve fużalâ-yı kirâm'dan istifâde-i fûnün-ı 'ulüm ve istifâza-i şücün-ı fūhüm itmege 'inâyet-i Rabbânî" imkân vermiş ve "meşâyih-i zevî'l-ķadr ve fuķarâ-i üli'ş-şadr'dan. . .kesb-i sülük-i râh-ı yakîn ve def'-i şükük-i şübeh-i dîn ķılmağâ hidâyet-i Yezdânî. . .29/a" yardım etmiştir.

Şairimiz böylesine bir eğitim ve öğretimle öyle bir durum ve düzeye ulaşmıştır ki, ". . .ķırķ miķdârî menşür ve manzûm, meşhûr u ma'lûm. . .ķitâb ve risâle-i şeref-nisâb ve mecmû'a-i maķâle-i ma'rifet-iyâb eşer-i mu'teber. . .29/b" meydana getirmiştir.

Lami'î efendi, buradan itibaren, sayısını vermiş olduğu bu eserler hakkında genel bilgiler verir, onlar hakkında düşünce ve görüşlerini ortaya kor. İlk önce, bu eserlerin ne tür şartlar, yaşantılar ve alışkanlıklar içinde meydana getirildiği belirtilir: ". . .Ol eşerlerin ba'zı(sı), sevâbıķ-ı ġalebât-ı aħvâl-i hevâ'da ve levâhıķ-ı teķallübât-ı âmâl-i şafâ'da; bir nicesi, eyyâm-ı ŧavârıķ-ı derd ü 'anâ'da ve hengâm-ı merâfıķ-ı miħnet ü belâ'da, ĥâlet'ler geldikçe ve ĥavâlet'ler olduķça, şür-engîz eş'âr-ı dil-pezîr'le peymâne-ķeslikler yüzünden ve zerâfet-âmîz ebyât-ı lâ-nazîr'le serĥoşluķlar yolundan zūhûra gelmişdür. . .29/b"

Psiko-sosyal diyebileceğimiz bu durum ve şartların yanı sıra, Lami'î efendinin eser vermesine etken olan ya da ortam teşkil eden bir diğerk durum da, ". . .aķrân-ı zemân ve hem-kârân-ı devrân üzerine tefevvük

göstermek. . .30/a''tir. Şairimiz, bu sonuncusunu, yani çağdaşları arasında sıvrılmak, onlara üstün olmak motiv'ini, '' . . .hâl-i ehl-i kıl ü kâl ve kârbâr-ı aşhâb-ı fikr ü hayâl. . .30/a'' ifadesiyle, çağının şair ve edebiyatçılarındaki görülen çok yaygın bir durum olarak tanıtır.

Böylece şairimiz, ''vakt ü hâl'' gereğince ve ''fikr ü hayâl'' yönelimince '' . . .gâh mehrüyan-ı devrânü mihr'inden dîlfikâr ve gâh hilâl-ebrüyan-ı zemânun mehl'inden zâr ü nizâr olup nâzik ü dilkeş ve bârîk ü meh-veş hayâller. . .30/a'' bağlar durur. Ancak, bunların hepsi aynı değer ve seviyede değildir. Bunun nedenini şairimiz, yukarıda belirttiğimiz psiko-sosyal şart ve durumlara bağlar: '' . . .Elbetde, hengâm-ı ğumûm ve eyyâm-ı hümûm'da, hâtır-ı fâtir münkalib ve hayâl-i mâtır muzdarib olur. Muqarrerdür ki, büstân-ı tabî'ide neşv ü nemâ bulan ve pür-berg ü nevâ olan ešmâr-ı rebî'î gibi, kadîd-i şitâ'î, cân-perver ve lezîz ve ter olmaz. . .Galebât-ı şevk u cezebât-ı zevk içinde bulunan maķâlât-ı pür-hâlât, şedâyid-i mişen ve meķâyid-i zemen'de olan kelimât-ı pür-ġarâmât'la hem-seng olmak müteşavvermidür. . .30/a-b''

Bu sözlerden sonra Lami'î efendinin tekrar şiir ve günah sorununa değindiğine, '' . . .ve biz maķûle kimsenün kıl ü kâl'i 'ayn-ı işyân'dur. . .30/b'' diyerek kendisini ağırca suçladıktan sonra, tekrar özür ve gerekçe yoluna girdiğine tanık oluruz. Onun buradaki özür ve ya gerekçelerinden biri, insanların hata'dan uzak olamayacakları inanışdır. Bir diğeri de, yapılan iş'deki niyet ve amac'ın iyi'ye yönelik olmasıdır. Lami'î efendi'nin şairlikdeki amacı, bu yolun mükemmel örneklerini izlemek, onlara benzemektir. Böylece, ''Men teşebbehe bi-kavmin fehüve minhüm.''⁶⁰ yani, ''Kim ki bir topluluk ya da zümreye benzemeye çalışırsa, onlardan sayılır.'' şeklindeki Hadis uyarınca, o ideal şairler gurubundan sayılmış olacaktır.⁶¹

Lami'î efendinin burada da bu konuya dönüp aşağı yukarı aynı yollara başvurması, aynı şeyleri söylemesi, hatta bütün bunların üstüne, kendisini ağır bir biçimde suçlamasında sonra, bizde beliren bir kanı vardır ki, söylemeden geçemeyeceğiz; şöyleki: Şairimiz, ne tür bir özür veya gerekçe bulursa bulsun, ne kadar, ''eş'âr-ı dilpezîr ve zerâfet-âmîz ebyât-ı lâ-nazîr, ġazel-i ġarrâ ve meşnevî-yi dilârâ. . .''⁶² yazmakla övünürse övünsün, bu işten aslında pek de rahat değildir. Çünkü, düşünce ve inanç yapısı itibariyle kendisi bu konuda bir ikiliği, bir çelişkiyi içermektedir. O, bir yandan, ''kırk miķdârî menşür ve manzûm'' eser yazacak ve bununla övünecek kadar şair, diğeri yandan da, bu işin günahlığını yürekte benimsiyecek ve ona dinî çerçevede dar sınırlar koyacak kadar samimi, koyu bir müslümandır. Onun, dibace'sinde, başından beri şiiri aklamak, savunmak konusunda ortaya koyduğu düşünce, görüş, yorum ve açıklamalarda zaman zaman rastlanan çelişkilî görünüşlerin sanırız nedeni de budur.

Lami'î efendi, araya soktuğu bu kısa özür ve gerekçeden hemen sonra tekrar, eserleri hakkında vermekte olduğu genel bilgilere döner. Onun, önceki bu bilgi ve açıklamalarında hakim unsur, bizzat kendisinin kişiliği, yetenekleri, içinde yaşadığı hayat şartları ve ruh halleri idi. Bu kısımda ise, sözkonusu eserlerin ortaya çıkışına ve konuca şekillenişine çeşitli bakımlardan etken olan dış şartlar ve unsurlardan söz edilir. Bunlar esas olarak, bir yandan, dini ve tasavvufi hayat, bu hayatın gerekleri ve temsilcileriyle, diğeri yandan, maddi hayatın otoriteleri, yani, devrin padişah ve devlet adamlarıdır. Bundan önceki bilgi ve açıklamalarda, şairin kişiliği ve benliği ne kadar ön planda ve hakim durumda idiyse, bu kısımda da o ölçüde geri planda ve hatta yoktur. Bu durum, bilindiği gibi, çağın dini, kültürel, sosyal, ekonomik bir gereği, geleneği ve de gerçeğidir. Bunun manevi unsur ve kaynaklara ilişkin yönünü şairimiz şöyle dile getirir: '' . . .Egerçi kim ol güherlerin bir nicesi, belki ekşeri, ve içinden müştehir ve mu'teberleri, kîmyâ-ġaşıyyet-i ehâlî'den ve iksîr-îfînet-i mevâlî'den nazâr-ı ġurşîd-ferler bulup cerîde-i eflâk ve şaġîfe-i nûr-ı pâk gibi ġikem-i 'akliyye ve 'ulûm-ı naġliyye defterleridür. . .Ve bir miķdârî daġi muķtedâ-yı dîn ve pîşvâ-yı ehl-i yakîn olanlarıñ irşâd-ı sa'âdet-fizâları vâsitâsıyla ve işâret-i beşâret-nümâları râbîtasıyla eķvâr-ı ġarîķat ve esrâr-ı ġaķîķat maġzarlarıdır.

Ben ne toprağım ki kendüm gösterem
Ĥâcenüñdür cümle çün mâl ü menâl

Şatduğum kâh ola gendüm gösterem
Kîse-i dellâl olur âşüfte-ġâl 31/a-b ''

Lami'î efendi, eserlerinin padişah isteği üzerine ve onların adına yazılmış olanlarından söz ederken, bu konuda asıl yapmak istediğini, yani övgü görevini de yerine getirir. Bu yolla ortaya çıkmış eserlerinden bazıları için, '' . . .huşûşâ kitâb-ı müşġîn-niķâb-ı Vâmîķ u Azrâ-yı ġarrâ ve defter-i felek-maġzar-ı Veyse vü

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DİVÂN ÖNSÖZ(DİBÂCE)'LERİ

Râmin-i dilârâ. .şol sâhib-kırân-ı zamân ve hük-m-rân-ı ins ü cân. .Sultânumuzun emr-i 'âlem-mu'tâ'ı. . .mücibince zuhûra gelmişdür. .32/a'' şeklinde açık bir belirleme de bulunan şairimiz, bu vesileyle söz-konusu padişahı (Kanunî Sultan Süleyman) uzun uzun över.

Lami'î efendinin bir kısım eserleri de arkadaş, dost isteği ya da arzusu üzerine meydana getirilmiştir. Bu da şöyle ifade edilir: ". .Ba'zı(sı) daği ol resâyil-i fezâyil-i vesâyilüñ ki ihtirâ't-ı 'acîbe ve iştmâ'ât-ı ğarîbe birle kışşa-perdâzlıklar ve füsün-sâzlıklar ve hayâl-bâzlıklardur, ihvân-ı şafâ'nuñ ve hullân-ı vefâ'nuñ iltimâs-ı muhabbet-iktibâslarıyla ve istinâs-ı meserret-in'ikâslarıyla vücûda gelüp. .kimi fûnûn-ı tevârih u menâkıb u inşâ'dur ve kimi 'arûz ü lügaz ü mu'ammâ'dur, kimi le'tâyif-i ahvâr ve kimi zarâyif-i ahhârdur. .33/a-b''

Şairimiz, bütün bu eserleri kasederek, ". .egerçi her biri defter-i güldeste gibi müşerrez ve beste idi. .33/b'' dedikten sonra, Divan'ını hedef tutarak şöylece devam eder: ". .Lâkin şunlar ki, ahsâm-ı kaşâyid ve gazeliyyât ve tercî'ât idi; ve anlar ki, efrâd-ı müfredât ve murâbba'ât ve muhammesât ve kıta'ât idi; sâhibinüñ hâtır-ı fâtir-i şikestesı gibi ve dil-i bî-hâşıl-ı dem-bestesı gibi tefrîkadan perîşân ve dil-haste ve silk-i irtibâ't ve intizâmıdan güsiste idi. .33/b''

Buradan itibaren, şairimiz, dibace'sinin asıl yazılış nedeni olan Divan'ıyla ilgili bilgi ve tanıtımlara geçer. İfadeye göre,⁶³ bu şiirler bir süre böyle dağınık kalmış, ihmale uğramış; sonra, zamanın akıp git-tiğinin farkına varılarak, bu arada, "Âlem-i ğayb'dan" bu yolda gelen bir işarete de uyularak derlenip düzenlenmiş, Divan haline getirilip zamanın sadrazamı İbrahim Paşaya sunulmuştur.

Lami'î efendi, sadrazam İbrahim Paşayı uzun uzun öğdükten sonra, Divan'ın iç düzeni ve içeriği hakkında bilgi verir: ". .Ol güftâr-ı perâkende biş kışm kılındı. .Defter-i evvel, şol kaşâyid-i felek-çalâyid'üñ beyânındadır ki, silsile-i sinin-i rûzgâr-ı hem-vâr gibi serâpâ ebyâtı muntazam ve memdüde'dür. Ve kaşâr-ı leyl ü nehâr gibi ser-cümle nazmiyyâtı bir birine ma'küde ve meşdüde'dür. Kimi, mevâ'ız-ı hikemî ve neşâyih-ı ümemi müstemildür. Ve kimi, selâtin-i zevî'l-kadrüñ ve ümerâ-i üli's-şadruñ medâyihindedür. .36/b''

Divan'ın ikinci "defter" (bölüm)'i, "tercî'ât ve murabba'ât ve muhammesât ve müsebbe'ât'un beyânında" düzenlenmiş olup bu şiirlerin ". .kimi, merâşî-yi şehzâdegân-ı cihân ve kimi medâyih-i âzâdegân-ı zemândur. .37/a''

"Defter-i şâlis, şol gâzel-i bî-bedellerüñ beyânındadır ki, ebyât-ı pür-nikâti hefte-i şeref-girdâr ve tertîb-i eflâk-i sa'âdet-medâr gibi kemâl-i intizâm üzerine muhtevî. . .hurûf-ı tehecî 'adedince yirmi altı bâbdur. .Egerçi kim, ekşeri, tavşif-i hüsn-i dilberân ve ta'rîf-i cemâl-i perî-peykerân'dur; lâkin her bâbinüñ 'unvânı tevâhid-i Hudâ-yı ekber ve na't-i Peyember, yâ mev'ızât-ı hikmet-güster birle muşaddar'dur. .37/a''

Lami'î efendi, Divan'ının dördüncü bölümünün, çeşitli konu ve türlerde yazılmış kıt'a ve müfred-lerden oluştuğunu bildirir. Bu konu ve türler için, ". .kimi, tevârih-i havâdiş-i rûzgâr ve menâkıb-ı âşâr-ı leyl ü nehâr'dur; ve kimi, lügaz ü mu'ammâ ve le'tâyif-i dilgüşâ'dur. .37/a'' diyerek ayrıca belirlemede bulunur. Divan'ın beşinci bölümünde ise iki tane mesnevi olup bu mesnevilerin de, kendi ifadesiyle, "kimi nâme-i nâmdârdur ve kimi şehrengîz-i dâr u diyâr'dur. .37/b''

Dibâce'nin bundan sonrası, değersiz, sözde şair ve yazarların, kıskançlık ve çekememezlik dolayısıyla yapacakları sataşmalardan Divan'a zarar gelmemesi için Tanrıya yakarış; şairin böyle bir eserle sanat dünyasında kendisini gösterme cür'etini ve bizzat eserde görülebilecek hata ve eksiklikleri hoşgörüyü karşılama (ve gerekirse bunları düzeltmeleri) için, gerçek sanat ve kültür adamlarından istirhamda bulunma; Tanrı'dan, günahlarını bağışlaması ve ona olan kulluk hizmetlerinden kendisini ayırmaması dileği; eğer eseri kabul ve takdire değer bir duruma erişir ise, bu tür faaliyet ve hizmetlere fırsat verdiği için Padişah'a teşekkür; yok, eğer eserin eksik veya hatalı yönleri varsa, kusurlarının bağışlanması ve özürünün kabulü ricası; ve en nihayet, eserin derlenip düzenlenmesi, yazılıp ortaya çıkmasına ilişkin tarih ve zamanın belirlenmesi gibi düşünce ve durumların ifadesine ayrılmıştır.

Harun Tolasa

Zamana ilişkin durumu şairimiz oldukça ayrıntılı bir biçimde son olarak, şöylece tesbit eder: ". . .Egerçi kim bu sefine-i le'âyif ve mecmû'a-i ma'ârif, yok, bu şahîfe-i zehârif ve meşâhif-i mehârif, sene sittün ve selâsin ve tis'u-mie'de gümün-ı tesvîd'den zühür-ı beyâza. . .çıktı. Lâkin, debîrân-ı devrân ve meş-şâtagân-ı zamân elinden alınması, çü sâl-i âtî'ye mevķûf göründi; ve sinîn-i mühlet-i 'ömri sene-i uhrâ'yla meş'ûf olmak fehm olundu. Filhâkîka itmâm-ı zîveri böyle dinildi: (Kıt'a fî't-târih). . .Etâ târihuhû temmet bi-mennih"⁶⁴ 40/b

NOTLAR

1. İnanıyoruz ki, daha uzun zaman alan ve daha bol imkanlara dayanan bir araştırma sonucunda bu sayı daha da yükselecektir.

2. Bu Önsöz'ler üzerine yapmış olduğumuz genel bir tanıtma ve değerlendirme, II. Milli Türkoloji Kongresi (5-9 Şubat, 1979. İstanbul)'nde bildiri olarak sunulmuştur. "Klasik Edebiyatımızda Eleştiri ve Şiir Divanı Önsöz (Dibace)'leri" adını taşıyan bu bildiri, tesbit etmiş olduğumuz önsözleri içeren bir de liste mevcuttur.

3. Bkz. Yk. 40/a-b; bu konudaki bilgi ve aktarmalara makalemizin son kısmında yer verilmiştir.

4. Bkz. Yk. 33/b-34/a; Lami'i efendi, burada, ileriki yapıklardan beri sözünü edegeldiği diğere bazı eserleri için, ". . .Her biri defter-i güldeste gibi müşerrez ve beste idi." dedikten sonra şöylece devam eder: "Lâkin, şunlar ki, aksam-ı kaşâyid ve gazeliyyât ve terci'ât idi; ve anlar ki, efrâd-ı müfredât ve murab-ba'ât ve muhammesât ve kıta'ât idi; şahibinüñ hâtır-ı fâtir-i şikestesı gibi ve dil-i bi-hâşıl-ı dembestesi gibi tefriqadan perîşân ve dilhaste ve silk-i irtibât ve intizâmdan güsiste idi. . .Ya'nî ol ebkâr-ı perîşân ki, Benâtü'n-na's gibi perîşândur ve mânend-i Sühâ, ekserî, ihtifâsından bi-nâm ü nişândur, bülegâ-yı selefün ve füşâhâ-yı halefün divân-ı 'âlî-şânları ve mecmû'a-i Süreyyâ-nişânları gibi tertüb-i şufûf-ı hurûf ve tezhîb-i üslûb-ı le'âfet-zurûf üzere cem' olup Vezîr-i A'zam-ı Şehriyâr'uñ. . .manzar-ı münevverine ve mağzar-ı müzehherine varup huddâm-ı kirâmı ve nüvvâb-ı 'izâmı gibi mağâm-ı hîdmetinde kıyâm göstere. . ."

5. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Üzerinde ayrıca durulması gerekir. İlk akla gelen hususlar, özellikle şairinin ölümünden sonra divanı kopya eden katibin veya onu elde etmek isteyen meraklı kişinin konuya ilgisi, yakınlığı, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu; pratikteki zorluklar; dibacenin, sanat geleneği ve sanat çevrelerindeki yeri, önemi vb. durumlar olmaktadır.

6. Bkz. Dibace, yk. 1/b.

7. Bkz. Dibace, yk. 2/b.

8. Bu kelimenin kullanılışı, 13.-14. yy.'larda yaşamış, sanatkarane nesir uslubunun en tanınmış isimlerinden İran tarihçisi Abdullah ibn Fazlullah-ı Şirazi'nin, "Vassaf-ı Hazret" şeklindeki lakabına da telmih taşıyabilir.

9. Dibace, yk. 3/b.

10. Dibace, yk. 4/a.

11. Dibace yk. 4/a. "Şiir, yazılan(eser)'ların en sereflisidir."

12. Dibace yk. 4/a. "Evliyanın yüksek makamlarının başlangıcı şiir, sonu ise kimya'dır."

13. Burada dikkat edilirse, okuyucu üzerinde yaratılan etki, salt nazım veya nesrin kendisinden gelmemekte, okuyucunun "i'tîlâ" sahibi olması bu etkiyi önemli ölçüde hazırlamakta veya değiştirebilmektedir. Böylece, okuyucunun eğitim ve kültür seviyesine göre daha yukarıda yapılmış olan ayırım burada da göz önünde tutulmuş olur.

14. Dibacede nesir ve nazım (ya da şiirin) ne olduğunu belirleyen herhangi bir tanımlama yoktur. Bu konuda rastlayabildiklerimiz, sadece bir takım özelliklere, fark ve üstünlük belirtmelere dayalı tavsiflerdir. Yukarıda görmüş olduğumuz, "vücûh-i zerâfet, fûnün-i le'âfet" ve özellikle, daha belirgin anlamlar taşıyan, "intizâm-i ibârât, iltiyâm-i isti'ârât" sözleri bu tür belirlemelerdendir. Klasik şairlerimizin nesir ve bilhassa şiirin yapısı, özellikleri üzerine sahip oldukları bilgi ve anlayışları kavramada bizim için birer ipucu niteliği taşıyan, böylesine tesbit ve tavsiflere, dibacenin diğere kısımlarında da rastlanacak ve bunlara yer geldiğince işaret edilecektir.

KLASİK EDEBİYATIMIZDA DÎVÂN ÖNSÖZ(DÎBÂCE)'LERİ

15. Dibace, yk. 4/b.
16. Dibace, yk. 4/b. Bir Hadis-i şerif olup Kur'an ayetlerini kasdetmektedir.
17. Dibace, yk. 4/b.
18. Dibace, yk. 4/b. Kur'an-ı kerim'den bir ayet olup "Yaş ve kuru ne varsa hepsi ancak sadece apaçık bir kitab'dadır." anlamını taşır. Sure: 6, Ay. 59.
19. Dibace, yk. 4/b.
20. "O (Kur'an), bir şair sözü değildir." Kur'an: Sure, 69; Ay. 41. Dibace, yk. 5/a.
21. Kur'an, sur: 53, Ayet: 4 "O, (yani, Muhammed), kendi boş heves ve arzularından bir şey söylemez. O, (yani, Kur'an), ancak Tanrı'dan gelen bir vahiy'dir." Bkz. Dibace, yk. 5/a.
22. Kur'an, Sur: 36, Ay. 69; Bkz. Dibace, yk. 5/a.
23. "En güzel şiir, en yalan olanıdır." anlamını taşıyan bu Arapça meşhur sözün bir de şu şekli vardır: "A'zebü'ş-şiri ekzebuhu." (En tatlı şiir en yalan olanıdır.)
24. Lami'î efendi, Kur'an ve Hadis'in şiir hakkındaki görüşüne ilerki bölümlerde tekrar ve daha geniş bir biçimde yer verecektir.
25. "Allahın 'arş altında hazineleri vardır ki, bunların anahtarları, şairlerin dilleridir." Bu sözün, Hz. Muhammed'e ait bir Hadis olduğu söylenmekle birlikte bu söylenti kesinlik kazanmamıştır.
26. "Allah seni Ruhul-Kuds (Cebrail) ile destekleyip kuvvetlendirsın." Sözü geçen Hassan b. Sabit, Arap şairlerinin Muhadramin tabakasından olup İslamiyeti kabul etmiş ve onu kuvvetle övüp savunmuştur.
27. Bir Hadis olan bu sözün anlamı şudur: "Halkı uyarmak için kötüyü olduğu gibi dile getirin."
28. Belirtildiği gibi, fetva kitaplarında geçen bu sözün anlamı şudur: "Eğer bir kimse, bir müslüman kardeşinin kötü yönlerini uyarı ve eğitim niyetiyle söylerse, bu gıybet değildir. Fakat bunu kızgınlıkla, kötü söz söylemek için yaparsa, gıybet budur.
29. Dibace, yk. 6/b.
30. Lami'î efendi, ilerde bu konuya tekrar değinecek, bu yoldaki düşünce ve görüşlerini orada daha da genişleterek açıklayacaktır.
31. Bu söz, "Benim (bazan) Allah ile öyle bir yakınlık anım olur ki, o anda araya, ne Allaha en yakın bir melek, ne de bir başka peygamber girebilir." şeklindeki bir Hadis'in başlangıç sözüdür. Burada, bir şairin ilham ve güç kaynağının nerelerden ne yolla gelebileceği düşüncesini gereği gibi yansıtabilmek amacıyla kullanılmıştır.
32. Dibace, yk. 7/a.
33. Bu ifadede atlarını çizdiğimiz sözlere, yukarda, yeri geldiğinde belirteceğimizi söylediğimiz şiir unsur ve tabirleri olarak dikkat çekmek isteriz.
34. Lami'î efendi bu pınarı, Kur'an'ın 35. sure, 12. ayetindeki, "Hāzā 'azbün fūrātün sāyigun şerābuhū," yani, "şu çok tatlıdır, susuzluğu keser, içimi kolaydır." ifadesiyle tavsif eder.
35. Buradaki bu ifade, "Yuhyi'l-arza ba'de mevtihā," yani, "yeryüzünü öldükten sonra diriltir." şeklindeki Kur'an ayeti halindedir: sure, 30; ayet, 24.
36. Dibace, yk. 8/b.
37. Dibace, yk. 8/a. Burada tefsir sahibinden aktarılan bu söz aynen şöyledir: "Kad şahha, enne'l-enbiyāe ma'sūmūne 'an el-şir." Yani, "Bu husus doğrulandı ki, Peygamberler şiir söylemekten uzak ve pak'tirler."
38. Hz. Muhammed'in bir Hadis'inden alınmış bir söz olup, "Sünnet, benim ve sahabelerimin gittikleri yoldur" anlamını taşır.
39. Bir Hadis'tir: "Şiir vardır ki, kuşkusuz, hikmet'in ta kendisidir." Bu Hadisin başlangıcı, "İnne min el-beyani le-sihran" (Söz vardır ki, kuşkusuz, büyü'nün ta kendisidir) şeklindedir.
40. Bu ayetler için biraz aşağıdaki aktarma ve dipnot'lara bkz.

41. "Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyar." Kur'an, sure: 26, Ayet: 224.
42. Bir önceki Ayet'den hemen sonra gelen bu Ayet'in anlamı da şöyledir: "Onlar (yani, şairler)'in her alanda aşırılıklara düştüklerini, boş şeylerin peşinde koşup gittiklerini görmedinmi!" Bundan sonraki Ayet de aynı konuda olup şöyle devam eder: "Ve gerçekten, yapmayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını (görmedinmi!)" Kur'an, Sure: 26, Ayet: 225, 226.
43. Bir Hadis'tir: "Şiir, Şeytan'ın (araç olarak kullandığı) çalgılarından birisidir."
44. Bir Hadis olup buradaki şekliyle, "Sizden birinizin, karnını irinle doldurması şiirle doldurmasından daha hayırlıdır." anlamını taşır. Bu Hadisin bir diğer şekli de şöyledir: "Sizden birinizin karnını irinle doldurması ağzını şiirle doldurmasından daha hayırlıdır."
45. "Her kap içindekini sızdırır."
46. Şairimizin bu düşünce ve yöneliminin ilerde daha geniş ifadelerine rastlanacaktır.
47. Dibace, yk. 11/a.
48. Buradaki "masal" ve "sihir" nitelemeleri, Kur'an-ı kerim'deki şu ayetler den aktarmada bulunularak ifade edilir: 1. "İn hâzâ illâ esâîru'l-evvelîn." Yani, "Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." (Sure: 6,8,23; Ayet: 25,31,83). 2. "İn hâzâ illâ sihrun mübin." Yani, "Bu, apaçık bir büyüdür." (Sure: 5,6,10,11,34,37; Ayet: 110,7,76,7,43,15)
49. Dibace, yk. 17/b-18/a.
50. Dibace, yk. 17/b.
51. "O der ki, yüce Allahın kitabı dört şey üzerinedir: İbare, İşaret, Letayif, Hakayık. İbare halk için, işaret seçkinler için, letayif veliler için, hakayık peygamberler içindir."
52. "Muhkem" ve "müteşabih" sözleri, Tefsir ilminde birer terim'dir. Buna göre, "muhkem," Kur'an'ın kelime anlamından başka bir anlam kesinlikle ifade etmeyen Ayet'lerine, "müteşabih" ise, kelime anlamının dışında başka anlamlar da ifade eden söz ve Ayetlerine denmektedir. But konuyu içeren Ayet için bkz. Sure: 3; Ayet: 7.
53. "Şiir de bir sözdür; iyisi iyi, kötüsü de kötüdür."
54. "Mü'min de oynar, şakalaşır."
55. "Benim beyit'im beyt (yani,ev) değil, bir iklim'dir; benim şaka ve mizah'ım, şaka ve mizah değil, bir eğitim ve öğretim'dir."
56. "Mü'min'in iyilik üzere olduğunu düşünmek. . ." anlamını taşıyan bu sözün, bir Hadis'in başlangıç kısmı olduğu sanılmaktadır.
57. Kur'an, sure: 17; Ayet: 44. "Onu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur; fakat, siz onların tesbihlerini anlamazsınız."
58. "Mecaz hakikatın köprüsüdür; riya ihlas'ın köprüsüdür."
59. "Su bulandırılırsa, yine eski temiz, berrak haline döner."
60. Dibace, yk. 31/a.
61. Bu düşünce veya inanış, dayanmış olduğu ve kuvvet aldığı Peygamber sözüyle birlikte, Klasik Türk şairlerinin, İran şairlerini örnek almaları sorununa yeni bir yorum daha getirebilir. Bu yorum, örnek alma'nın, sadece edebi başarıya dayanmadığı, bunun yanı sıra, dini ve kültürel açıdan örnek bir şair kişiliği ihtiyacını da içerdiği, şeklinde özetlenebilir.
62. Dibace, yk. 30/a.
63. Bkz. Yk. 33/b-34/a.
64. Tarih kıt'asının, tarih içeren son mısraı olup Hic. 937 (1530/1531)'yi verir.